

Dyslexie, een praktische gids voor
scholen voor voortgezet onderwijs

dyslexie

OCenW

Ministerie van Onderwijs
Cultuur en Wetenschappen

[dyslexie]

[langs de stippelijjn uitknippen voor een boekenlegger]

Dyslexie is een stoornis die gekenmerkt wordt door hardnekkige problemen in de automatisering van de woordidentificatie (lezen) en/of schriftbeeldvorming (spellen).

Dyslexie is een complex probleem. Dyslectische leerlingen zijn niet dom of lui, hun falen is geen onwil. Deze leerlingen doen vaak extra hun best, besteden vele uren aan huiswerk en behalen dan nog een onvoldoende. Dubbel pijnlijk is het als ze naast het slechte cijfer ook nog de opmerking krijgen dat ze harder moeten werken. Veel leerlingen verliezen hun zelfvertrouwen, worden gespannen en faalangstig of geven het op: 'Zie je wel dat het niet lukt'. Ze vermijden tenslotte, zoals iedere gezonde volwassene, datgene waar ze moeite mee hebben.

Dyslexie: herkennen en erkennen; neem dyslexie serieus

Eenmaal gemaakte schoolafspraken dienen door alle docenten gehanteerd te worden. Het betekent dat docenten deze schoolafspraken bij de hand hebben en weten over welke leerlingen het gaat. Dit laatste is in grote scholen soms te veel gevraagd.

Een dyslexiepas kan dan een hulpmiddel zijn:

- de docent hoeft het niet te onthouden;
- de leerling is medeverantwoordelijk voor het krijgen van de afgesproken faciliteiten;
- de docent kan op de dyslexiekaart zien wat de afgesproken faciliteiten voor deze leerling zijn.

Wat helpt?

Accepteer dat de leerling een leerprobleem heeft en vraag wat hij nodig heeft.
Stimuleer gebruik hulpmiddelen en geef positieve feedback.
Compenseer door mondeling te overhoren en geef grammaticaregels op papier.
Structureer de lesstof en bied indien nodig extra leerhulp.

Structureren leergedrag

Dyslectische leerlingen hebben door gebrek aan automatisering vaak moeite om een overzicht te houden van wat ze aan het doen zijn, ze vertonen daardoor ongestructureerd gedrag, een inadequate werkhouding.

“Soms ben ik wel een uur bezig met het maken van een lijstje wat ik nog allemaal moet doen. Ik zet er dan ook bij hoeveel tijd ik daarvoor nodig heb, maar dat klopt nooit.”

Maatregelen om leergedrag te structureren

- Zet extra uitleg op papier
- Geef grammaticaregels
- Controleer of de opdracht begrepen is
- Geef leerlingen handreikingen hoe het beste te leren
- Geef bij de methode behorende software
- Leer een leerling technieken om zichzelf te controleren
- Spreek Nederlands bij het uitleggen van leerstof van een vreemde taal
- Zet huiswerk op het bord
- Geef hulp bij planning en maken huiswerk
- Geef aan wat de leerling wel en niet goed doet
- Sta alle hulpmiddelen toe die lezen en schrijven vergemakkelijken

Maatregelen waardoor een leerling minder hinder ondervindt van zijn dyslexie

- Vergelijk de leerling niet met zijn klasgenoten
- Beoordeel het resultaat, niet de spelling
- Overhoor niet alleen schriftelijk
- Geef goede kopieën en foutloze dictaten
- Geef indien nodig vergrote teksten
- Geef extra tijd voor proefwerken
- Hanteer spellingcijfers bij moderne vreemde talen; herhalingsfouten niet meerekenen
- Zorg voor een goede overzichtelijke lay-out
- Vocabulairelijsten/-boekjes niet gebruiken
- Sta gebruik van hulpmiddelen toe zoals bijvoorbeeld laptop
- In de toekomst: elektronisch boek met kunstmatige stem

De bovenstaande maatregelen kunnen als schoolafspraken opgenomen worden in het beleid ten aanzien van het omgaan en begeleiden van leerlingen met dyslexie.

Dyslexie, een praktische gids voor scholen voor voortgezet onderwijs

Heleen Schoots-Wilke

Voorwoord

Voorliggende publikatie dyslexie is ontwikkeld ten behoeve van de begeleiding van dyslectische leerlingen in het voortgezet onderwijs. De publikatie is mede tot stand gekomen in het licht van de veranderingen rondom de invoering van de leerlinggebonden financiering maar maakt geen deel uit van het LGF-traject.

Met ingang van het schooljaar 2002-2003 zal voor het eerst de vergoeding voor leerlingen met dyslexie structureel worden opgenomen in de daartoe verhoogde exploitatiekostenvergoeding voor scholen. Voorheen vond dit per leerling plaats op basis van een aparte, complexe regeling. Zowel het aanvragen als het verwerken van de vergoeding was hierdoor voor scholen en het ministerie zeer arbeidsintensief en tijdrovend.

Passend binnen de algemene beleidsdoelen van deregulering en vergroting van zelfstandigheid van scholen kunnen de scholen leerlingen met dyslexie naar eigen inzicht opvangen en begeleiden. De voorliggende door deskundigen geschreven publikatie is daarbij behulpzaam en kan gezien worden als een handleiding.

Directie Voortgezet Onderwijs
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen

Inhoud

1	Inleiding	9
1.1	Wat is dyslexie?	9
1.2	Diagnose	10
1.3	Onderkenning van dyslexie	12
1.4	Begeleiding	13
1.5	Recente ontwikkelingen	14
2	Dyslexie in het voortgezet onderwijs	15
2.1	Kenmerken en (mogelijke) gevolgen van dyslexie voor leerlingen in het voortgezet onderwijs	16
2.2	Jongeren aan het woord	19
2.3	Wat betekent het voor ouders een dyslectisch kind te hebben?	20
2.4	Herkenning en erkenning is het sleutelwoord; neem dyslexie serieus	20
2.5	Primair proces; aanpak van dyslexie in de klas	21
2.6	Randvoorwaarden ten aanzien van leermiddelen	24
2.7	Wat iedere docent over dyslexie zou moeten weten	25
2.8	Methodische motieven bij keuzes voor de begeleiding van leerlingen met dyslexie	26
2.9	Niveaus van zorg	27
3	Literatuur	29
Bijlagen		
1	Structureren leergedrag	31
2	Dispensatiemogelijkheden	33
3	Overzicht vrijstelling en faciliteiten voor leerlingen met dyslexie	35
4	Toekomstvisie	43
5	Voorbeeld van schoolafspraken	47
6	Materiaal	49
7	Producten	51
8	Handreiking voor dyslectische leerlingen	53
9	Voorbeeld dyslexieverklaring	57
10	Belangrijke sites en adressen	59

Woord vooraf

Doelstelling

Deze publikatie is ontwikkeld in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Doelstelling van deze opdracht is scholen in de gelegenheid te stellen zelf een dyslexiebeleid op te zetten om de dyslectische leerling bij de start van het voortgezet onderwijs te begeleiden en te leren omgaan met de gevolgen van dyslexie. Daarmee komt de oude regeling (Regeling Dyslexie voortgezet onderwijs, schooljaar 2001-2002) te vervallen.

Deze publikatie kan een bijdrage leveren om binnen het team het belang van de begeleiding van leerlingen met dyslexie bespreekbaar te maken om vervolgens een implementatietraject in gang te zetten. In opdracht van het ministerie wordt dit jaar gestart met het ontwikkelen van een protocol voor dyslexie, specifiek voor het voortgezet onderwijs. Een school die goed is voor dyslectische leerlingen is voor alle leerlingen een goede school.

Voor de invoering van een dyslexiebeleid is de attitude van een schoolteam van groot belang. Maatregelen die getroffen worden ten behoeve van dyslectische leerlingen zijn goed voor alle leerlingen.

Begeleiding van dyslectische leerlingen vraagt om inbedding in een systeem van integrale leerlingen-zorg binnen de school. In grote lijnen betekent dit dat er een goede afstemming dient plaats te vinden tussen wat er in de verschillende vakken (in de klas) aan ondersteuning geboden kan worden en de extra leerhulp die bijvoorbeeld verzorgd wordt door remedial teachers. Het belang van een 'zorggroep' bestaande uit zorgcoördinator, RT'ers, leerlingbegeleiders, afgevaardigden van directie, is evident. Deze groep heeft een spilfunctie in het opzetten en implementeren van zorgtrajecten binnen de 'lerende' organisatie, waar dyslexiebegeleiding een deel van uitmaakt.

Afbakening

In deze publikatie zetten we de schijnwerpers op de ondersteuning die er in de klas gegeven kan worden, evenals op de faciliteiten die een school voor voortgezet onderwijs aan dyslectische leerlingen kan verlenen.

Perspectief

Het is de bedoeling dat bij de start van het schooljaar 2002-2003 een nieuwe regeling van start gaat. Bij die nieuwe regeling gaat het geld rechtstreeks naar de school en deze kan zelf bepalen voor welke zorgleerlingen deze gelden ingezet gaan worden.

Voor het voortgezet onderwijs is deze publikatie de eerste stap tot het ontwikkelen van producten ten aanzien van dyslexie voor het voortgezet onderwijs. De eerste stap, dat wil zeggen dat deze publikatie op zich geen garantie is voor veranderingen binnen de school. Daarvoor is deskundigheidsverbreding van docenten en externe ondersteuning bij de implementatie nodig.

Met dank aan

Met dank aan iedereen die meegewerkt heeft aan de totstandkoming van deze publikatie.

- Leerlingen met dyslexie
- Ouders van dyslectische leerlingen
- Platform Dyslexie Nederland
- Landelijke Beroepsvereniging voor Remedial teachers
- Oudervereniging Balans
- Docenten aan de opleidingen voor remedial teaching
- Scholen voortgezet onderwijs:
 - Rientjes Mavo te Maarssen
 - Andreas College te Katwijk
 - Meerwegen College te Amersfoort
 - Het Roosendaals College te Roosendaal
 - Dr. Knippenberg College te Helmond
 - Gooise Scholenfederatie te Bussum
 - Pax Christi College te Druten
 - C.S.G. De Lage Waard te Papendrecht
 - Wartburg College te Rotterdam
- De klankbordgroep: Anneke Smits (Hogeschool Windesheim) en Ria Kleijnen (Hogeschool Fontys)

1 Inleiding

Dyslexie is een complex probleem. Dyslectische leerlingen zijn niet dom of lui, hun falen is geen onwil. Deze leerlingen doen vaak extra hun best, besteden vele uren aan huiswerk en behalen dan nog een onvoldoende. Dubbel pijnlijk is het als ze naast het slechte cijfer ook nog de opmerking krijgen dat ze harder moeten werken. Veel leerlingen verliezen hun zelfvertrouwen, worden gespannen en faalangstig of geven het op: 'Zie je wel dat het niet lukt'. Ze vermijden tenslotte, zoals iedere gezonde volwassene, datgene waar ze moeite mee hebben.

Dyslectische leerlingen zijn tijdens het schoolgaan aangewezen op begrip en begeleiding van docenten, want anders worden ze afgerekend op hun handicap en kunnen ze niet het bij hen passende onderwijs met succes volgen. Een leerling met een handicap heeft recht het onderwijs te doorlopen op een manier die aangepast is aan zijn of haar mogelijkheden.

1.1 Wat is dyslexie?

De volgende definitie is inmiddels algemeen aanvaard:

Dyslexie is een stoornis die gekenmerkt wordt door hardnekkige problemen in de automatisering van de woordidentificatie (lezen) en/of schriftbeeldvorming (spellen).

[Stichting Dyslexie Nederland]

Dit betekent dat het gaat om een ernstige lees- en/of spellingachterstand die hardnekkig is, ondanks voldoende gelegenheid tot leren. Het automatiseringstekort uit zich in het voortgezet onderwijs vooral bij complexe taken (lange teksten, functionele schrijfopdrachten) en moderne vreemde talen. Uit de definitie zal duidelijk zijn dat het vaststellen van dyslexie gebonden is aan voorwaarden en normen.

Dyslexie is een handicap die niet te verhelpen is. Het is niet altijd gemakkelijk dyslexie te herkennen; dyslexie komt in verschillende mate voor, van zwak tot zeer ernstig.

De meeste dyslectische mensen proberen hun handicap te camoufleren. Dat is geen wonder. In onze maatschappij behoort iedereen immers goed te kunnen lezen en schrijven. Wie dat niet kan, schaamt zich en is bang voor dom te worden aangezien. Onze maatschappij stelt hoge eisen en vraagt dat men snel en adequaat leest.

“Het moeilijkst is om een brief te schrijven aan iemand. Want je schaamt je er voor als je stomen fouten maakt of als de genen het niet kan lezen daar schaam ik me het meeste voor maar ook voor de andere als ik voorlees of mijn handschrift is niet duidelijk, het liefst doe ik niets met letters.”

(Niet alle fouten verdwijnen door de spellingcontrole; jongen van 16 jaar.)

Heel lang werd dyslexie getypeerd aan de hand van specifieke foutenpatronen, zoals het omdraaien van letters (b-d) of de verkeerde volgorde van letters (dorp-drop). Langzamerhand weet men dat het veel meer is dan alleen het omdraaien van letters.

Een kind blijft, ook nadat hij met veel hulp een redelijk niveau heeft bereikt, dyslectisch. Een groot probleem voor dyslectische leerlingen is dat zij hun kennis en vaardigheden niet ten volle kunnen laten zien door hun beperkte lees- en spellingvaardigheden. Veel dyslectische leerlingen geven schriftelijk eenvoudig geformuleerde en incomplete antwoorden en maken dan nog altijd veel fouten. Het lijkt of zij zich onvoldoende ingespannen hebben.

Over de verschijnselen van dyslexie is men het redelijk eens, maar met betrekking tot de verklaringen ligt dit complexer. Vanuit diverse wetenschappelijke disciplines wordt getracht de oorzaak op te sporen. Verantwoorde diagnostiek gaat na in hoeverre algemeen onderschreven verklaringen bij het individu teruggevonden kunnen worden. Door de Stichting Dyslexie Nederland (SDN) zijn de verschillende inzichten van de afgelopen jaren samengebracht in 'richtlijnen' voor diagnostiek van dyslexie.

1.2 Diagnose

In 1984 is de Stichting Dyslexie Nederland (SDN) in het leven geroepen. Deze stichting heeft de taak op zich genomen meer bekendheid te geven aan het begrip 'dyslexie'. Zij stelt zich ten doel wetenschappelijke inzichten omtrent dyslexie naar de maatschappelijke praktijk te vertalen. De stichting maakt daarbij een onderscheid tussen de onderkende, de verklarende en de handelingsgerichte diagnose.

Onderkende diagnose

De onderkende diagnose heeft tot doel op basis van objectief waarneembare kenmerken iemand als dyslectisch te classificeren. De SDN noemt vijf criteria waaraan moet worden voldaan:

- achterstand: het vaardigheidsniveau van lezen en/of spellen ligt significant onder dat van leeftijdgenoten in een relevante vergelijkingsgroep;
- gebrek aan nauwkeurigheid en/of snelheid: er is sprake van een traag tempo met mogelijk (veelal bij spelling) een grote hoeveelheid fouten;
- voldoende gelegenheid tot leren: het verschijnsel treedt op, ondanks dat in de omgeving voldoende instructie en oefening worden geboden, die gewoonlijk leiden tot beheersing;
- hardnekkigheid: ook wanneer voorzien wordt in extra instructie en oefening (remediëring);
- tekort in automatisering: het verschijnsel blijft gekenmerkt door een tekort in automatisering, dat blijkt uit een opmerkelijke daling van de kwaliteit van de taakuitvoering (zoals moeizaam decoderen, raden, fouten, vertraging) wanneer:
 - er twee taken tegelijk moeten worden verricht;
 - en/of spellen of lezen moeilijker wordt door bijvoorbeeld onbekende woorden of langere woorden;
 - en/of het beroep op automatisering groter wordt door spanning of tijdsdruk.

Verklarende diagnose

De verklarende diagnose heeft tot doel uitspraken te doen over de individugebonden cognitieve factoren die in dit geval de stoornis oproepen en/of instandhouden. Cognitieve factoren die momenteel veelvuldig in verband worden gebracht met het ontstaan van dyslexie zijn:

- tekorten in fonologische klankverwerking;

- tekorten in de toegankelijkheid van taalkennis in het bijzonder en de kennis ten aanzien van symbolen (bijv. natuurkunde/wiskunde);
- tekorten in de automatisering van complexe vaardigheden.

De uitspraken worden gedaan op basis van gegevens die zijn verkregen met controleerbaar betrouwbare psychodiagnostische instrumenten en procedures. Aangegeven wordt dat de stoornis niet het gevolg mag zijn van omgevingsfactoren, zoals een tekort aan onderwijs of van onderwijs op een te hoog niveau (Van der Leij et al, 2000).

Handelingsgerichte diagnose

De handelingsgerichte diagnose heeft tot doel om aangrijpingspunten voor behandeling vast te stellen, die leiden tot een oplossing of vermindering van de onderwijs-belemmeringen. Onderscheid kan worden gemaakt in *taakrelevante en taakgerichte* aangrijpingspunten.

De *taakrelevante aangrijpingspunten* betreffen factoren die niet direct aan de lees- en spellingtaken gerelateerd zijn, maar waarmee in de advisering en behandeling wel rekening moet worden gehouden. Het gaat onder andere om: frustratie van talent, de aan- of afwezigheid van compensatiemogelijkheden, het sociaal-emotioneel functioneren en het al dan niet voorkomen van andere leer- en werkhoudingproblemen.

De *taakgerichte* aangrijpingspunten worden ontleend aan de informatie die de onderkennende, verklarende en handelingsgerichte diagnose heeft opgeleverd en zij vormen uitgangspunten voor de verdere indicatiestelling en de vertaling naar het concrete handelen. Te denken valt aan keuzes met betrekking tot remediëren, compenseren en dispensereren.

Indien er sprake is van *co-morbiditeit* (de aanwezigheid van een tweede niet met de dyslexie samenhangende stoornis) zal dat ook aangrijpingspunten voor behandeling opleveren. Zo vermeldt het recent verschenen rapport van de Gezondheidsraad over ADHD, dat 20 tot 30 procent van de kinderen met ADHD een specifieke leerstoornis heeft, vooral dyslexie. (Gezondheidsraad: diagnostiek en behandeling van ADHD. 2000/24).

Al deze factoren kunnen direct of indirect invloed hebben op onderwijs- en/of arbeidsbelemmeringen en dienen meegewogen te worden bij het bepalen van de behandelingsdoelen. Inzicht in deze factoren vereist evenals eventuele co-morbiditeit aanvullend diagnostisch onderzoek.

Bij de verklarende diagnostiek zijn diverse mogelijke oorzaken genoemd van dyslexie. Deze betroffen met name cognitieve oorzaken. Ook zijn biologische gegevens bekend, zoals:

- er zijn verschillen in hersenstructuren tussen dyslectische en niet dyslectische kinderen;
- de kans op dyslexie tussen 31% en 62% ontstaat als een van de ouders dyslectisch is.

(Van den Broeck, 1997)

Uit onderzoek blijkt steeds duidelijker dat vroegtijdig ingrijpen van groot belang is.

De universiteiten van Amsterdam, Groningen en Nijmegen zijn daarom in 1999 gestart met een langlopend onderzoek naar het ontstaan van dyslexie. Het belangrijkste doel van dit NWO-onderzoek is het

vinden van een of meer kenmerken die op jonge leeftijd aangeven of een kind later dyslexie zal ontwikkelen. “Hoe vroeger je begint met de behandeling, hoe beter het effect”, aldus Schreuder (Katholieke Universiteit Nijmegen, 1999. Dyslexie Nieuwsbrief).

1.3 Onderkenning van dyslexie

In de meeste gevallen zijn hardnekkige lees- en spellingproblemen reeds op de basisschool gesignaleerd en geremedieerd. Het is echter niet onmogelijk dat een leerling in staat is zijn lees- en spellingproblemen op de basisschool dusdanig te compenseren dat de basisschool het niet nodig acht hiervan in het onderwijskundig rapport melding te maken. Ook is nog lang niet iedere leerkracht op de basisschool voldoende geschoold om dyslexie te herkennen. Om een systematische aanpak van dyslexie in het basisonderwijs te laten plaatsvinden, heeft de Minister van OCenW het Expertisecentrum Nederlands van de KUN het ‘Protocol Leesproblemen en Dyslexie’, laten ontwikkelen. Dit protocol voor het basisonderwijs moet een bijdrage leveren tot een vroegtijdige herkenning en behandeling en zal in 2002-2003 worden uitgebreid met een protocol voor het voortgezet onderwijs.

“Mam, we krijgen na de vakantie een dictee Duitse woordjes, maar we hoeven niets te leren, want het is om te kijken of je dyslectisch bent. Ik zei tegen die docent: ‘Dan hoef ik het mooi niet te maken, want ik heb al dyslexie.’” “Ja dat kan wel in het Nederlands zijn, maar dat wil nog niet zeggen dat je dat ook in het Duits bent.”

[K. 13 jaar, Balans]

In het voortgezet onderwijs verwachten docenten dat leerlingen woorden zelfstandig kunnen ontsleutelen en dat ze de spelling tot op zekere hoogte beheersen. Bij een klein percentage leerlingen zien we de kenmerken, zoals eerder genoemd in de onderkende diagnose, echter ook nog in het voortgezet onderwijs. Veel scholen starten in het begin van de brugklas met een screeningsonderzoek om eventuele dyslectische leerlingen alsnog te signaleren. Toch blijven er leerlingen die pas opvallen bij het eerste rapport of zelfs nog later.

Technisch- en begrijpend lezen

In het voortgezet onderwijs krijgt de leerling te maken met lange, ingewikkelde teksten en met meerdere talen en wordt een redelijk verwerkingstempo verwacht.

Zo kan het voorkomen dat de problematiek pas in het voortgezet onderwijs echt een belemmering wordt. Om schoolboekteksten te kunnen begrijpen is het nodig dat je technisch voldoende vaardig bent. Onder technisch lezen verstaan we het verklanken van tekens in woorden (klanken). Als een leerling in zinnen minder dan 100 woorden per minuut kan lezen, dan betekent dit dat hij alleen bezig is met het verklanken en dus absoluut niet toekomt aan het begrijpen van de lesstof. Dit geeft een vertekend beeld, het lijkt dan misschien of de leerling het niet begrijpt, maar zou hij de tekst een aantal keren mogen lezen dan is de kans groot dat hij wel weet waar het over gaat.

Het mag duidelijk zijn dat het vaststellen van dyslexie in het voortgezet onderwijs (als dat nog niet is gebeurd) niet eenvoudig is. De leerling heeft zich meestal compensatie-strategieën eigen gemaakt en een andere problematiek (bijvoorbeeld motivatie) vertroebelt het beeld. De didactische achterstand is

meestal vrij objectief vast te stellen. Maar de didactische resistentie veel minder goed. Veelal zien we dat er in het voortgezet onderwijs een hernieuwde taak- en procesgerichte diagnose dient plaats te vinden, met daaropvolgend een begeleidingstraject om op een verantwoorde wijze iets te kunnen zeggen over eventuele dyslectische kenmerken.

1.4 Begeleiding

Volgens de Gezondheidsraad kunnen we de gevolgen van dyslexie beperken door de begeleiding in de onderwijspraktijk te intensiveren en effectiever te maken en beter samen te werken met specialisten op het gebied van dyslexie. Omdat helaas vaak nog de deskundigheid ontbreekt, zijn leerlingen nog al eens aangewezen op hulp van specialisten buiten de klas. Als er geen vertaling plaatsvindt naar het primair proces:

- er is geen dyslexiebeleid;
- de leerling is voor begrip afhankelijk van de individuele docent en/of mentor;
- er worden geen of willekeurig faciliteiten toegestaan;

dan zal het effect gering zijn en is de kans groot dat deze leerlingen gedemotiveerd raken en hun interesse verliezen in schoolse zaken, met als gevolg verwijzing naar een lager type onderwijs.

Het zou ideaal zijn als er een doorgaande lijn zou zijn van signalering en diagnose tot begeleiding en behandeling van dyslexie. In onderstaand schema wordt aangegeven wat er achtereenvolgens zou moeten gebeuren om zo'n doorgaande lijn te bewerkstelligen.

Fasen van signaleren tot behandelen van dyslexie				
<i>Fasen</i>	<i>Type onderzoek</i>	<i>Soort diagnostiek</i>	<i>Wie</i>	<i>Soort handelen</i>
1	Signalering Screening	Onderkendend	Docenten	Reteaching Preteaching
2	1e fase diagnostiek: specifiek didactisch onderzoek	Onderkendend en handelingsgericht	Remedial teacher Dyslexiespecialist Remediaal specialist	Remedial teaching: remediëren compenseren dispenseren
3	2e fase diagnostiek: onderzoek naar factoren die van invloed zijn op het ontstaan of instand- houden van de dyslexie en de daarmee samen- hangende leer- of gedragsproblemen	Onderkendend, verklarend, handelingsgericht: alle gegevens worden 'gewogen' en indien sprake is van dyslexie wordt een dyslexie- verklaring afgegeven	Gezondheidszorg: professionals gekwalificeerd voor het verrichten van psychodiagnostisch onderzoek	Behandeling: intensieve remedial teaching in combinatie met andere vormen van behandeling
(Kleijnen, 2000. Remediaal)				

Indien gewerkt wordt volgens dit schema maken de verschillende deskundigen gebruik van elkaars expertise en kennis omtrent de leerling en zijn leeromgeving, hetgeen de begeleiding en behandeling van de leerling ten goede komt. Op sommige scholen is dit reeds realiteit, echter deze scholen zijn nog in de minderheid.

1.5 Recente ontwikkelingen

Dyslexieverklaring

Om in aanmerking te komen voor faciliteiten dient een leerling in het bezit te zijn van een dyslexieverklaring. In de dyslexieverklaring dient het volgende te staan.

- 1 *Onderkende diagnose*: in welke mate wordt voldaan aan de gestelde criteria op basis van controleerbare, betrouwbare en valide instrumenten en procedures.
- 2 *Verklarende diagnose*: uitspraken over de individugebonden cognitieve factoren die in dit geval kennelijk de stoornis oproepen en instandhouden. Uitspraken die gebaseerd zijn op controleerbare, betrouwbare en psychodiagnostische instrumenten en procedures. De stoornis mag niet het gevolg zijn van omgevings-factoren, zoals een tekort aan onderwijs of van onderwijs op een te hoog niveau.
- 3 *Handelingsgerichte diagnose*: informatie op basis van betrouwbare en valide psychodiagnostische instrumenten en procedures, over de concrete onderwijsbeperkingen en de specifiek pedagogische didactische behoeften die daarmee samenhangen. Aangegeven wordt dat de onderwijsbelemmeringen niet zijn op te lossen door verwijzing naar een lager niveau, maar vragen om nader te noemen specifieke maatregelen of faciliteiten.

De bevoegdheid om een dyslexieverklaring af te geven, kan - gegeven de inhoud - alleen geschieden door:

- professionals die gekwalificeerd zijn voor het uitvoeren van psychodiagnostisch onderzoek;
- daartoe is een academische graad in de klinische (kinder- en jeugd-)psychologie of orthopedagogiek vereist;
- alsmede is vereist een bekwaamheidsregistratie in de psychodiagnostiek, minimaal op het niveau van de BIG-registratie (Beroepen in de Individuele Gezondheidszorg) Gezondheidszorgpsycholoog. (Van der Leij et al, 2000)

2 Dyslexie in het voortgezet onderwijs

Een jongen van 12 jaar gaat welgemoed naar de brugklas. Het is tot nu toe vrij goed gegaan op de basisschool, hij ziet de brugklas helemaal zitten. Hij heeft een vwo-advies. Al gauw blijkt dat Engels hem heel moeilijk afgaat. Als brugklasscreening neemt men een genormeerd zinsdictee af, zijn prestaties hierbij zijn niet zo goed. Er wordt een dyslexieonderzoek voorgesteld. De ouders zijn verbaasd, maar ook een beetje opgelucht. Ze hebben zich op de basisschool wel eens zorgen gemaakt over de spelling, maar de school vond dat toen niet terecht. Ze zijn boos: waarom is dit niet eerder ontdekt?

Een meisje van 12 jaar komt met een dyslexieverklaring op school. Ze leest slecht: haar leesnelheid is maar 70 woorden per minuut. Ze durft na de zomervakantie niet meer naar school, want ze denkt dat ze niet meer kan lezen. Haar ouders moeten zwaar op haar inpraten om haar toch naar school te krijgen.

Twee verschillende manifestaties van dyslexie.

Zo'n 10% van de leerlingen verlaat het basisonderwijs als 'functioneel ongeletterd'.

Dat wil zeggen dat hun leesvaardigheid onvoldoende is om zich in de huidige maatschappij te kunnen redden. Dat was veertig jaar geleden zo en dat is nog steeds zo. Lezen was en is het belangrijkste dat kinderen leren op de basisschool. Het belang van technisch lezen wordt vaak onderschat. Voldoende technische leersvaardigheid is voorwaarde voor de ontwikkeling van begrijpend en studerend lezen en vervolgens van vrijwel alles wat er in het onderwijs te leren valt. In die zin is technisch lezen 'slechts' een middel. Maar technisch lezen is het belangrijkste onderwijsdoel als dit nog onvoldoende is. Als het leren lezen onverwacht niet lukt, voltrekt zich een drama in het leven van een kind. Falen in het leren lezen blijkt op een ongunstige manier de toekomstige ontwikkeling van een kind te voorspellen. Het blijkt een aanzienlijke risicofactor voor vroegtijdig schoolverlaten. Bij een deel van de leerlingen met leesproblemen is er sprake van dyslexie. Dyslexie is een stoornis die leidt tot ernstige onderwijsbelemmeringen (Van der Leij et al, 2001).

Scholen worden geconfronteerd met een veelheid aan problemen en worden zich steeds meer bewust van het feit dat ze leerlingen hebben die niet 'standaard' zijn, leerlingen die een andere pedagogische aanpak en onderwijskundige begeleiding vragen. Steeds meer wordt duidelijk dat de mate waarin dyslexie een belemmering vormt, afhankelijk is van een aantal factoren. Een belangrijk element daarvan is de begeleiding die een leerling krijgt in het voortgezet onderwijs. Voor leerlingen met dyslexie die na het basisonderwijs hun onderwijsloopbaan voortzetten in het reguliere voortgezet onderwijs, zijn vooral de eerste jaren het moeilijkst. Ze worden meestal meteen geconfronteerd met onvoldoendes voor de talen en zaakvakken (waarbij lezen een belangrijke rol speelt) en dit heeft nog al eens tot gevolg dat deze leerling geadviseerd wordt een lager type onderwijs te kiezen. Als hier geen adequate hulp geboden wordt, dan heeft deze verwijzing weinig effect en worden de problemen in stand gehouden. Soms is er aan de school een remedial teacher, orthopedagoog of remediaal of dyslexiespecialist verbonden en krijgen leerlingen een dyslexiepas, maar vaak is een leerling afhankelijk van de betrokkenheid van de mentor of enkele docenten. Voor ouders betekent dit dat het onduidelijk is wat zij van de

school mogen verwachten. Zij zien zich gedwongen steeds weer aandacht te vragen voor de problemen die hun kind ondervindt op school. Hoewel dyslexie zich uit in de resultaten bij de moderne vreemde talen en Nederlands, heeft het ook consequenties voor de andere vakken. Gelukkig ontwikkelen scholen in het voortgezet onderwijs langzaam maar zeker meer deskundigheid op het gebied van dyslexie, zodat deze leerlingen het type onderwijs kunnen volgen dat bij hen past. Compensatie en dispensatie is geen gunst, maar een natuurlijk recht van een leerling met dyslexie.

2.1 Kenmerken en (mogelijke) gevolgen van dyslexie voor leerlingen in het voortgezet onderwijs

De eerder genoemde kenmerken van dyslexie zien we ook in het voortgezet onderwijs. We bespreken een aantal kenmerken (zeker niet uitputtend) die in het voortgezet onderwijs op de voorgrond treden.

Kenmerken van dyslexie

Problemen met automatiseren

Problemen met het automatiseren uiten zich onder andere bij:

- directe woordherkenning (technisch lezen); dit kan consequenties hebben voor het begrijpen van de tekst, doordat woorden soms verkeerd gelezen worden of relevante informatie wordt overgeslagen door een gebrek aan tijd;
- het onthouden van woordbeelden (spelling, moderne vreemde talen);
- het onthouden van losse op zichzelf staande gegevens (jaartallen, plaatsnamen, muzieknoten); dyslectische leerlingen hebben grote moeite met het onthouden van losse gegevens in verband met het talige fonologische tekort zoals: rijtjes, woordjes, topografie, formules. *Als ze de informatie niet krijgen aangeboden in samenhang met de gegevens, dan zullen ze grote moeite hebben om deze informatie te onthouden;*
- begrippen en formules bij exacte vakken;
- informatieverwerving;
- twee dingen tegelijk doen, bijvoorbeeld schrijven en luisteren.

Moderne vreemde talen

In het voortgezet onderwijs beginnen bij de vreemde talen de problemen die mogelijk voor een groot deel overwonnen zijn bij het lezen van Nederlands weer opnieuw. Onbekende tekens en klanken vragen om een nieuw woordbeeld. De leerling valt terug op spellend lezen, wat niet ten goede komt aan het begrip van de tekst.

Bij Engels geven vooral de uitspraak en schrijfwijze van Engelse woorden problemen, omdat deze zeer onregelmatig zijn. Frans en Duits geven problemen vanwege de vele nieuwe klanktekenkoppelingen. Evenals bij de moedertaal zien we dat leerlingen bij de vreemde talen:

- moeilijk verschillen kunnen horen tussen de klanken in woorden;
- moeite hebben met het uiteen rafelen van woorden en samenvoegen van klanken of klankgroepen;
- problemen kunnen hebben met de uitspraak of woorden verhaspelen. De uitspraak is vaak matig, want dyslectische leerlingen proberen door een fonetische uitspraak vat te krijgen op de schrijfwijze;
- problemen kunnen hebben met articuleren: slordig of onduidelijk.

Het onthouden en toepassen van 'logische' regels en grammatica hoeft in het algemeen voor een dyslectische leerling geen probleem te zijn; echter in sommige gevallen hebben dyslectische leerlingen ook hier moeite mee.

Op het eerste proefwerk Frans stond met grote letters: 'Zeker niet geleerd, Martijn'.

Nadat de ouder aangaf dat hij dyslectisch was en veel tijd had besteed aan dit proefwerk, stond op de volgende toets waar hij een 5 voor haalde: 'Bien fait, Maurice'.

"Ik vind dat de Engelse leraar zo raar Engels spreekt, ik kan hem soms niet verstaan."

[Jongen van 14 jaar]

Verbale vaardigheden

- Dyslectische leerlingen hebben soms ook moeite met het vinden van de juiste woorden en maken verbaal een zwakke indruk.
- Ze hebben geen problemen om te begrijpen wat anderen bedoelen, maar wel om zelf het verhaal onder woorden te brengen.
- Ze hebben problemen met het mondeling formuleren en geven een voorkeur voor spreken in korte zinnen.

Exacte vakken

"Ik ben geen persoon die kan zitten en de stof erin stampen, ik moet de lijn zien, die zie ik bij taal niet direct en bij de exacte vakken wel."

De hoeveelheid tekst bij zaakvakken, maar ook bij de huidige wiskunde is vaak heel groot. Dyslectische leerlingen komen bij het maken van het huiswerk tijd te kort, omdat ze traag lezen en informatie langzaam verwerken. Proefwerken worden soms slecht gemaakt, omdat ze de vraag niet of onvoldoende nauwkeurig kunnen lezen of te weinig tijd hebben om het antwoord op te schrijven.

Zaakvakken

Niet het begrijpend, maar het technisch lezen veroorzaakt een vertraging van het tempo en problemen met de techniek van het lezen kunnen het begrip van de tekst bemoeilijken. Namen, plaatsen, jaartallen enzovoort, losstaande contextloze gegevens, worden slecht in het permanent geheugen vastgelegd. *Het beste studieadvies dat je een leerling kunt geven, is de stof te begrijpen en zich niet te concentreren op de losse feiten.*

Soms moet een woord (plaats, naam) door de docent bij correctie hardop gelezen worden om te begrijpen wat de leerling bedoelt, doordat de leerling het woord fonetisch geschreven heeft.

Natuur- en scheikunde

Ook hier geeft het onthouden van namen en feiten buiten de context problemen.

(Mogelijke) gevolgen van dyslexie

Concentratie

- Dyslectische leerlingen kunnen over het algemeen moeilijk hun aandacht bij iets houden. Dat is geen onwil. Het heeft onder meer te maken met hun zwakke werkgeheugen, waardoor ze zich meer dan andere kinderen moeten concentreren en daardoor de weg kwijt raken. Zoals iemand zei: “Voor hen is het net zo als voor een volwassene het autorijden in Engeland, je moet steeds alert zijn en dat kost veel energie.”
- Ze hebben moeite om zich af te sluiten van zaken die niet belangrijk zijn, zoals achtergrondgeluiden. Tijdens de les of een toets zullen de meeste andere leerlingen niet merken dat er ergens een deur dichtslaat.

Sociaal-emotionele ontwikkeling

Het leven van kinderen met dyslexie is niet altijd plezierig. Ze komen naar school om te laten zien wat ze allemaal niet kunnen, want zeker de eerste jaren staat alles in het teken van lezen en schrijven.

“Mam, als ik het woord ‘dictee’ hoor dan krijg ik pijn in mijn buik.”

Het duurt vaak een tijd voordat de leerkrachten zich realiseren dat een leerling dyslectisch is. Vaak denkt de omgeving dat ze wel kunnen, maar niet willen en wordt ten onrechte gezegd dat de leerling niet gemotiveerd is.

Het meest voor de hand liggend is dat kinderen met een leerstoornis hun motivatie om te leren verliezen, want ze ervaren leren als een geweldige inspanning en het leidt tot niets. In de klas krijgt een leerling met een leerprobleem minder vaak positieve aandacht dan de overige leerlingen, waardoor ze hun zelfvertrouwen kunnen verliezen.

“Mijn leukste periode op school was groep 1, daarna ben ik altijd met tegenzin naar school gegaan.”

Taalontwikkeling

- De taalontwikkeling blijft achter bij leeftijdgenoten.
- Ze hebben moeite met het onthouden van woorden.

“Dat lawaaiding boven de kookplaat, hoe heet dat ook al weer?”

Links/rechts onderscheid

Kinderen die hier moeite mee hebben bedenken vaak allerlei trucs om links en rechts uit elkaar te houden.

Joris zat in de kerk en had in zijn handpalm met viltstift een groot kruis gezet; hij was bang dat hij anders bij de communie zou vergeten welke hand boven moest.

Tijdgevoel

- Soms ontbreekt het dyslectische leerlingen aan gevoel voor tijd of ordening in de tijd; (dit betekent echter niet dat zij niet geïnteresseerd zijn).
- Onverwachte wijzigingen in het patroon kunnen hen van slag brengen.

2.2 Jongeren aan het woord

Niemand beter dan de jongeren zelf kan aangeven hoe zij het ervaren om als leerling met een handicap in het voortgezet onderwijs te zitten. We laten enkele leerlingen aan het woord.

- Wat betekent het om dyslectisch te zijn?

C. (24) studeert geneeskunde. "Op de mavo kreeg ik het studieadvies om basketbakker te worden. Mijn vakkenpakket moest daarom veranderen, terwijl ik dat zelf niet wilde. Ik had natuurkunde, wiskunde en scheikunde in mijn pakket en dat moest er volgens de decaan uit en veranderd worden in aardrijkskunde en geschiedenis, dat zou ik beter kunnen en dat zeiden ze in het examenjaar. Ik heb het advies gelukkig niet opgevolgd."

- Wat zou je willen dat docenten deden?

"Meer tijd aan dyslexie besteden."
"Weten dat ik dyslectisch ben, zodat ik het niet iedere keer weer moet zeggen."
"Begrijpen wat dyslexie is."
"Mij niet voor schut zetten door me te laten lezen."
"Begrijpen dat ik heel hard werk."

- Wat vind je leuk om te doen?

"Werken, omdat ik niet te veel over letters moet nadenken."
"Boeken lezen in mijn eigen tempo."
"Wiskunde, als er maar niet te veel symbolen zijn."
"Ik vind school helemaal niet leuk; het fijnste voel ik me als ik thuis ben."
"Beeldende vakken, daar doe ik ook examen in."

- Waar heb je veel moeite mee?

"Met de docenten."
"Het kost me veel moeite om me te concentreren."
"Dat ik heel hard leer voor de vreemde talen en dan nog een onvoldoende krijg."
"Dat mijn moeder iedere keer naar school moet gaan."
"Dat ik mijn aantekeningen niet kan lezen."

“Als een docent alleen maar praat.”
 “Als ik een paar dingen tegelijk moet doen.”
 “Dat ik niet gewoon ben.”
 “Als ik niet op woorden kan komen terwijl ik een beurt heb.”
 “Om me steeds maar met hetzelfde bezig te zijn.”
 “Onthouden van de namen van mijn klasgenoten.”

2.3 Wat betekent het voor ouders om een dyslectisch kind te hebben?

Ouders zijn de steun en toeverlaat voor dyslectische kinderen. Alle teleurstellingen en tegenvallers moeten vaak thuis opgevangen worden. Maar ouders zijn geen docenten en het is in het belang van de ontwikkeling tot zelfstandigheid dat kinderen op school terecht kunnen met hun leerprobleem. Voor ouders betekent het hebben van een dyslectisch kind vaak een ‘lange weg’. Ze moeten regelmatig uitleggen wat dyslexie voor gevolgen heeft bij het leren en dat hun zoon of dochter echt hard werkt. Vaak is een van de ouders zelf dyslectisch en weet dus wat het betekent om keer op keer je neus te stoten. Dat maakt deze ouders extra kwetsbaar, waardoor zij soms zeer geëmotioneerd kunnen reageren. Ook deze ouders komen op school vanuit een positieve zorgintentie voor hun kind, ook al wordt dit soms wat vertroebeld door hun gedrag. Belangrijk is dat ouders weten wat ze van school kunnen en mogen verwachten en het is in het belang van de leerling dat ouders en school samenwerken. Als docent kun je met ouders bekijken wat er thuis aan begeleiding mogelijk is en wat er op school gedaan kan worden.

2.4 Herkenning en erkenning is het sleutelwoord; neem dyslexie serieus

Lang niet alle dyslectische kinderen worden herkend. Sommige leerlingen zouden zeer gebaat zijn met maatregelen, maar krijgen deze niet omdat ze niet gediagnosticeerd zijn.

Een dyslexiebeleid zal alleen vruchten afwerpen als het beleid gedragen wordt door alle docenten. Voor dyslectische leerlingen is het van cruciaal belang dat het dyslexiebeleid van een school goed geregeld is en bekend bij alle docenten. *Dyslexie is niet alleen het probleem voor de docenten talen, maar voor alle vakdocenten. Eenduidigheid in de aanpak en begeleiding in de klas ontbreekt soms door het ontbreken van schoolafspraken.*

Hoe kan de school helpen?

Accent leggen op de specifieke mogelijkheden van de dyslectische leerling.

- 1 Accepteren
- 2 Corrigeren
- 3 Stimuleren
- 4 Compenseren
- 5 Dispenseren
- 6 Extra leerhulp; preteaching, reteaching, multisensorieel onderwijs, computerhulpprogramma's en remediëring

Positieve randvoorwaarden

Het dyslexiebeleid moet onderdeel zijn van de totale integrale leerlingenzorg.

- Voor scholen geldt dat de organisatie als geheel een stimulerende werkomgeving moet zijn voor de mensen die er leren en werken.
- Ontwikkelen van een gezamenlijke visie:
 - hoe gaan wij om met leerlingen met problemen?
 - wat verwachten wij van de leerling?
 - hoe gaan we in de klas om met verschillen?

Goed onderwijs is uitzicht geven op zelf kunnen, kinderen helpen om zichzelf te helpen (autonomie).

- Adaptief onderwijs; dat wil zeggen een onderwijssysteem dat aansluit bij de leerbehoeften en leercapaciteiten van elke leerling. Onderwijs dat elke leerling tot zijn recht laat komen.
- Nascholingsbeleid. De school dient een actief nascholingsbeleid te voeren ten aanzien van de deskundigheidsbevordering van docenten met betrekking tot leerproblemen. De school dient een specialist op dit terrein in huis te hebben en erop toe te zien dat deze de gelegenheid krijgt om zich doorlopend te scholen en zo op de hoogte blijft van de nieuwste ontwikkelingen, methoden en ondersteunende middelen op het gebied van dyslexie.

2.5 Primair proces; aanpak van dyslexie in de klas

Docenten

Effectief onderwijs wordt gemaakt door mensen. Er wordt wel eens gezegd: "Een goede docent is iemand die goed is met en voor leerlingen."

De invloed van de verwachtingen van de docent

Motivatietoets naar docent-leerlinginteractie in de klas laat zien dat docenten op talloze manieren hun verwachtingen aan hun leerlingen laten blijken, zowel verbaal als non-verbaal. Leerlingen blijken de verwachtingenhiërarchie (van wie verwacht de docent veel en van wie niet) van de docent te kennen. Zij maken deze op uit de verschillende manieren van omgang van de docent met zijn leerlingen. Zij kennen letterlijk en figuurlijk hun plaats en weten dat daar geen of weinig verandering in komt. Maar wat nog belangrijker is, zij gaan zich conform de verwachtingen van hun docent gedragen. Leerlingen die achterblijven gaan doorgaans moeilijker spontaan aan het werk. Doorgaans zijn zij overvraagd en dit roept bij de docent verhoogde controle op.

Pedagogische begeleiding

Sociaal-emotionele ontwikkeling

Als de draaglast groter wordt dan de draagkracht dan ontstaat stress. Veel leerlingen met dyslexie ontwikkelen faalangst, omdat ze steeds geconfronteerd worden met hun zwakke kanten. Bij dyslectische leerlingen wordt de zelfwaardering en het zelfbeeld aardig op de proef gesteld. Dit kan leiden tot demotivatie.

Emotie en cognitie gaan altijd samen

De mens is uit op het verwerven van kennis en vaardigheden. Op school wordt een kind gevraagd doelgericht te leren. Leren vraagt niet alleen een goede omgeving, goede instructie, materialen en voldoende tijd, het vraagt van de leerling ook de ervaring dat hij het aankan.

Pedagogisch klimaat

Het pedagogisch klimaat wordt gevormd door vier componenten.

1 Kenmerken van ontwikkeling

Accepteren dat leerlingen verschillen in tempo, talent en temperament. Aangezien leerlingen met dyslexie vaak al veel faalervaringen hebben opgedaan, is *de acceptatie van dyslexie en het opstellen van schoolmaatregelen essentieel*.

2 Zelfstandigheid en eigen verantwoordelijkheid

Stimuleren in het nemen van initiatief en verantwoording. De docent zal deze leerlingen moeten stimuleren en ze succeservaringen laten opdoen. Het geven van feedback, wat wel en niet goed gaat, kan de leerling helpen zelf verantwoording te nemen voor zijn leerproces. Het ergste is verlies van vertrouwen in eigen kunnen.

Een dyslectische leerling help je door te leren zich bewust te zijn van en te leren omgaan met zijn mogelijkheden en beperkingen. Als een docent onuitgesproken laat merken dat hij geen verwachtingen heeft, zal een leerling dit ongewild overnemen.

Vooraf bij de moderne vreemde talen en de talige vakken heeft een dyslectische leerling veel aanmoediging nodig.

3 Ondersteuning en uitdaging

Uitdaging is effectief als de leerling weet dat de docent beschikbaar blijft voor ondersteuning; het effect van ondersteuning hangt af van de manier waarop een leerling ondersteuning en uitdaging opvat.

Uit onderzoek blijkt dat probleemleerlingen door weinig docenten gemakkelijk of met plezier worden geholpen. Ze krijgen wel veel controle, maar positieve aandacht en extra instructie komen ze tekort. Als we ervan uitgaan dat de basisbehoeften van een docent dezelfde zijn als de basisbehoeften van een leerling, namelijk autonomie, veiligheid en competentie, dan is het logisch dat een docent zich soms bij de begeleiding van leerlingen met leer- en gedragsproblemen incompetent voelt en daardoor zijn aandacht meer zal richten op leerlingen die wel meekunnen. Als we dan over maatregelen moeten spreken, zullen we over deze basismotivatie moeten spreken in de zin van uitdagen van het eigen ontwikkelingsvermogen, opdat de leerling zich (opnieuw) actief inzet voor zijn ontwikkeling.

4 Zelfvertrouwen en hoge verwachtingen

De docent laat zien en weten dat hij vertrouwen heeft in de ontwikkeling van de leerling en geeft zo nodig extra instructie. Hij geeft de leerling positieve aandacht, zodat deze het gevoel heeft dat hij weet wat hij waard is.

Didactische begeleiding

Effectieve instructie en goed klassenmanagement

Voor alle leerlingen zijn structuur, duidelijkheid, effectieve instructie en een positieve werksfeer tijdens de les belangrijk. Dyslectische leerlingen kunnen meer dan hun leeftijdgenoten gevoelig zijn voor sfeer, geluid en een overzichtelijke indeling van de ruimte.

“G. zat met zijn vingers in de oren en toen ik hem vroeg wat er aan de hand was, vertelde hij last te hebben van het gepiep van de computers.”

Dyslectische leerlingen kunnen met taal in de communicatie minder goed uit de voeten dan hun leeftijdgenoten. Dyslectische leerlingen vragen om eenduidig taalgebruik.

- Geef korte en heldere uitleg.
- Gebruik tijdens de uitleg zo min mogelijk abstract taalgebruik.
- Geef voorbeelden.
- Uitgebreide verwerking: is de opdracht begrepen, activeren motivatie, activeren zelfsturing, controleren taakaanpak.

Strategiekaart

Wat moet ik doen?

Wat weet ik al?

Wat heb ik daarvoor nodig?

Hoe ga ik dat aanpakken?

Het tempo van informatieoverdracht is voor leerlingen met dyslexie vaak te hoog.

Zij zijn ermee geholpen de leerstof ook via een andere weg te ontvangen; een variatie in visuele, audiotieve en motorische aanbieding en het gebruik van cassetterecorder en computer kan daarin bijdragen.

Extra leerhulp

- Afsluitend leren, reflecteren: wat ging er goed en wat niet?
- Hulp bij het plannen van huiswerk en de aanpak van leren.
- Houd rekening met de traagheid en verwarring die voorkomt bij een aantal dyslectische leerlingen, zij hebben meer tijd nodig voor het opnemen en verwerken van nieuwe informatie en begrippen. Deze traagheid geldt niet alleen voor de talen, maar kan bij alle vakken voorkomen.

Bij het aanleren van de werkwoordspelling wordt vaak van heel veel begrippen gebruik gemaakt, zonder dat de toepassing hiervan duidelijk is. Deze leerlingen hebben grote behoefte aan ordening. Een eenvoudig schema kan helpen de juiste denkstappen te zetten. Daarbij is het van belang alleen die werkwoordsvormen te behandelen die traditioneel aanleiding geven tot problemen.

[Sandra, 2001]

- De huiswerkklas kan leerlingen de gelegenheid bieden hulp te vragen op het moment dat het nodig is.
- Voor een goede informatieverwerking is structurering van de lesstof van groot belang. Bijvoorbeeld: een rubricering van onregelmatige Engelse werkwoorden in plaats van ze te leren van A tot Z. De remedial teacher kan advies geven over de manieren van het leren van woorden en de eventuele hulpmiddelen.

Als een dyslectische leerling zijn toetsresultaten onder ogen krijgt, zal hij nogal eens teleurgesteld zijn. Bespreek de resultaten van de toets.

Reflectie

Hoe heb je het aangepakt?

Wat vond je moeilijk?

Wat heb je nodig om het de volgende keer beter te kunnen doen?

Niet alleen de school, docent en remedial teacher hebben een verantwoordelijkheid, ook de leerling. De taken van de leerling zijn:

- zelf verantwoording dragen, onder andere door de dyslexiepas altijd bij zich te hebben en als een docent niet op de hoogte is van zijn/haar handicap, zelf om de faciliteiten vragen;
- zorgdragen voor de toegestane hulpmiddelen;
- aangeven dat hij hulp nodig heeft.

Een leerling heeft bijvoorbeeld van de remedial teacher een stappenkaart of ander hulpmiddel gekregen; de leerling zorgt dat hij deze hulpmiddelen bij zich heeft en gebruikt.

2.6 Randvoorwaarden ten aanzien van leermiddelen

Zorg voor een centrale plaats (orthotheek) waar deze hulpmiddelen/materialen etc. bewaard worden.

Materiaal

- Kwaliteit en vormgeving van de lesstof: overzichtelijk, helderheid, contrast en lettergebruik, weinig tekst op een pagina, duidelijke alinea's. Sommige methoden staan vol illustraties en kleuren, dat is alleen zinvol als het ten dienste staat van de te leren stof.
- Helder en contrastrijk kopiëren.
- Geen aantekeningen laten maken of over laten schrijven van het bord, geef een kopie van het werk van een medeleerling.

Hulpmiddelen

Sta alles toe dat erop gericht is de zelfredzaamheid te vergroten, zoals tekstverwerker met spellingcontrole, ingesproken boeken om tot een beter begrip te komen, bandjes met de juiste uitspraak, software behorende bij de methode, laptop, computer met spraakherkenning enzovoort.

Toetsen

Dyslectische leerlingen hebben moeite met toetsen als ze veel moeten lezen; leesproblemen kunnen soms de oorzaak zijn van een onvoldoende. Mondelinge overhoring kan hierbij hulp bieden.

- Geef voldoende tijd. *Extra tijd: geef toetsen die een half uur duren, zodat dyslectische leerlingen extra tijd hebben om het in de les af te krijgen. Geef bij het uitdelen van de toetsen de dyslectische leerlingen het eerst de toets.*
- Geef eventueel ingesproken toetsen. Een leerling moet niet beoordeeld worden op de kwaliteit van lezen bij een wiskundetoets.
- Eenduidigheid. *Schoolafspraken met betrekking tot toetsen, zodat de leerling weet wat hij mag verwachten en de docent weet wat er van hem verwacht wordt.*

2.7 Wat iedere docent over dyslexie zou moeten weten

Tijdens een rapportvergadering besloot de commissie de leerling ondanks zijn onvoldoendes voor talen over te laten gaan. Alleen het probleem was: "Hoe verklaren wij dit aan eventuele vragen van andere ouders?" Vermelding op het rapport van 'andere normen gehanteerd vanwege dyslexie' was geen optie, want dan zou deze leerling gestigmatiseerd worden voor zijn hele verdere leven.

- Fundamenteel is de acceptatie van het probleem; het is niet tijdelijk, maar blijvend. Leerlingen met hardnekkige lees- en schrijfproblemen worden nooit leerlingen zonder lees- en schrijfproblemen, ongeacht de maatregelen die genomen worden.
- Deze leerlingen zijn niet ongeconcentreerd of niet gemotiveerd, maar zijn veelal in de loop van de jaren gedemotiveerd geraakt.
- Deze leerlingen hebben vaak meer tijd nodig om informatie te verwerken, maar zijn niet dom.
- Deze leerlingen leren moeilijk informatie zonder samenhang uit hun hoofd.
- Er bestaat niet een type dyslectische leerling.
- Dyslexie is geen modeverschijnsel.
- Dyslectische leerlingen reageren vaak langzamer dan leeftijdgenoten op klassikaal gestelde vragen.
- Deze leerlingen hebben soms moeite met het onder woorden brengen van wat ze precies bedoelen: woordvindings problemen; accepteer eenvoudig taalgebruik.
- Dyslectische leerlingen maken ook wel eens hun huiswerk niet.
- Deze leerlingen kunnen moeite hebben met het overschrijven van aantekeningen van het bord of het maken van goede dictaten.
- Controleer het gemaakte huiswerk, vooral moderne vreemde talen.
- *Leg het accent op wat ze wel kunnen:*
- Belangrijk is dat er tijdens de les gebruikgemaakt wordt van de verschillende zintuigen: horen, zien en doen. Gelijktijdig gebruik van de verschillende zintuigen is vanuit de wereld van de remedial teaching al lang het devies.
- Geef leerlingen een dyslexiekaart waarop aangegeven is welke aanpassingen deze leerling nodig heeft.
- Maak afspraken over het hanteren van aparte cijfers voor spelling en inhoud.
- Wijs de leerlingen op de mogelijkheid om gebruik te maken van ingesproken boeken en andere hulpmiddelen specifiek voor het betreffende vak.

- Gebruik concrete bewoordingen bij voorkeur met praktische voorbeelden.
- Zeg of schrijf nooit: 'Je hebt zeker niet geleerd', maar vraag aan de leerling hoe hij het heeft gedaan.
- Bespreek welke spellingfouten worden meegeteld in de beoordeling; maak een verschil tussen inzichtfouten en andere fouten.

Kortom, wat aan algemene maatregelen (duidelijkheid, structuur in de opbouw van de les) voor dyslectische leerlingen belangrijk is, komt ook aan niet-dyslectische leerlingen ten goede. Als deze leerlingen geen steun ondervinden, lopen ze het risico de school vroegtijdig zonder diploma te verlaten of een lager type onderwijs te volgen.

2.8 Methodische motieven bij keuzes voor de begeleiding van leerlingen met dyslexie

De begeleiding moet gericht zijn op:

- het voorkomen van de gevolgen van de problemen, het toekomstig leren en het leveren van schoolprestaties;
- het bevorderen van de zelfstandigheid van de leerling en het leren omgaan met de handicap.

Deze doelstellingen kunnen we bereiken via een combinatie van handelen, namelijk door: accepteren, corrigeren, remediëren, stimuleren, compenseren en dispensereren.

Corrigeren

Het verbeteren van de basale condities in de psychische en/of fysieke functies die bij het leren van de vaardigheid betrokken zijn, bijvoorbeeld bij de moderne vreemde talen:

- structureer het leergedrag (zie bijlage 1);
- geef inzicht in spellingstructuren;
- geef bandjes om de uitspraak te oefenen en diskettes voor het woordbeeld;
- geef grammaticaregels;
- geef kaartjes met aandachtspunten (stappenplan, formule, spellingregel);
- corrigeer niet dwars door de woorden heen, maar schrijf ernaast.

Bespreek bij zware onvoldoendes met de leerling hoe hij het aangepakt heeft, bied de mogelijkheid voor een herkansing.

Remediëren

Zwakke punten in het beheersingspatroon aanpakken door middel van taakgerichte instructie. Dit is met name de taak van de remedial teacher. Remediëren houdt meer in dan alleen het correct leren schrijven. Het moet leiden tot een keuze voor een strategie die bij de situatie past en een goede controle hierop.

Stimuleren

Stimuleren en motiveren is gericht op het verhogen van de inzet van leerlingen. Docenten kunnen in klassenverband een positieve invloed uitoefenen op de motivatie.

Compenseren

Compenseren is een aanpak die zich richt op het minimaliseren van de gevolgen die de leerlingen

ondervinden van hun dyslexie door het gebruik maken van de sterke punten. De rol van de remedial teacher is door middel van diagnostiek zicht krijgen op de sterke en zwakke punten. Dit in het belang van een goede behandeling en advisering aan zowel de leerling als de docenten ten behoeve van de begeleiding van de leerling in de klas.

- Didactische compensatie: mondeling in plaats van schriftelijk overhoren, bijvoorbeeld: woorden moderne vreemde talen; tolerant zijn met betrekking tot spelling en het hanteren van spellingcijfers; helpen door proefwerkvragen voor te lezen. Houd rekening met dyslectische fouten zoals fonetisch spellen (people-peopel), het vergeten van letters in lange woorden of omdraaiingen binnen een woord.
- Materiele compensatie: gebruikmaken van laptop, cassetterecorder, schema's, kopieën klasgenoot en dergelijke.
- Kapstokboekjes (bijv. met de meest onregelmatige werkwoorden).

Dispenseren

Vrijstelling geven van het voldoen aan bepaalde eisen voor het toepassen van de vaardigheid, bijvoorbeeld:

- extra tijd;
- vergroot lettertype;
- Cito-luistertoetsen met verlengde luisterpauzes;
- laptop met tekstverwerkingsprogramma;
- ingesproken examens op cassette;
- schrappen van een aantal opgaven in de schoolexamens.

Naarmate leerlingen ouder worden zal er eerder een oplossing gezocht moeten worden in het dispenser en compenseren dan in het eindeloos remediëren van bijvoorbeeld de spelling (zie bijlage 2: Dispersatiemogelijkheden).

2.9 Niveaus van zorg

Voor een goede begeleiding is samenwerking op de verschillende niveaus van zorg nodig om de gevolgen van het leerprobleem te voorkomen.

1e lijn: zorg op klassenniveau

Docent

- Actief toepassen van de afgesproken faciliteiten (compenseren).
- De leerling stimuleren en motiveren.
- Geven van extra hulp (reteaching).

De mentor als baken in de strijd voor schoolsucces

De mentor neemt een centrale plaats in en zou de rol van bruggenbouwer op zich moeten nemen. Hij onderhoudt de contacten met de leerling, thuis, vakleerkrachten, remedial teacher en eventuele andere specialisten binnen de school. Zonder deze spil bestaat het gevaar dat leerlingen niet systematisch gevolgd en opgevangen worden. Misverstanden liggen dan voor de hand.

2e lijn: de zorg buiten de klas

Specialisten: remedial teacher, remediaal specialist, dyslexiespecialist

Dyslectische leerlingen hebben naast de aanpassingen binnen de les extra ondersteuning nodig in de vorm van remedial teaching. Er wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van en aangesloten bij wat de leerling in de verschillende vakken moet doen en het eigen huiswerk. Deze specialist bespreekt tevens met de leerling welke faciliteiten deze leerling nodig heeft en wat de verantwoordelijkheden van de leerling zijn. De faciliteiten worden ieder jaar opnieuw bekeken en zijn in principe niet 'standaard' voor iedere leerling. De begeleiding zal in het begin van de schoolcarrière heel intensief dienen te zijn en geleidelijk zal de leerling zelf meer verantwoording voor zijn eigen leerproces nemen en aangeven wat hij nodig heeft. De specialist geeft adviezen aan de docenten ten behoeve van het primair proces. Zij zorgen voor regelmatige bijscholing en houden de ontwikkelingen bij. De specialist verwijst de leerling indien nodig voor nader onderzoek.

Als deze activiteiten geïsoleerd worden aangeboden binnen de remedial teaching, dan vindt er geen transfer plaats. Een geïntegreerde aanpak biedt het voordeel dat remedial teaching meer onder de aandacht van de vakdocenten komt en dat hierdoor een breder draagvlak wordt gecreëerd. (Organisatie van remedial teaching in het voortgezet onderwijs - De veranderende rol van de remedial teacher, 2000)

3e lijn: de zorg buiten de school

Externe specialisten

Deze worden ingeschakeld voor onderzoek ten behoeve van een dyslexieverklaring en het eventueel geven van handelingsadviezen.

3 Literatuur

'Dyslexie. Afbakening en behandeling'

Gezondheidsraad: Commissie Dyslexie (1995/15)

Dyslexie: classificatie, diagnose en Dyslexieverklaring 2000

Stichting Dyslexie Nederland

A. van der Leij, A.J.C. Struiksma, A.J.J.M. Ruijsseenaars

Protocol Leesproblemen en Dyslexie

Expertise Centrum Nederland en Katholieke Universiteit Nijmegen

Artikelen

Dyslexie en Software

Tijdschrift voor Remedial Teaching; juni 2001 (9), (p.4)

A. Smits, dr. A. Sanderson en P. van der Helm

Dyslexiebegeleiding

Tijdschrift voor Remedial Teaching; juni 2001 (9), (p.26)

K.A. Dekker, J.H. Loonstra

Berkel, A. van (1990) *Orthodidactische gids voor het vreemde talenonderwijs*. Bussum, Coutinho.

Biezeman, L. (1998). *Ruimte voor dyslexie*. Haarlem, De Toorts.

Bos, K.P. van den (2000). *Benoemselheid van diverse soorten stimuli in relatie tot decodeersnelheid*. *Pedagogische Studiën*, 77, pp. 326-336.

Braams, T. (1996). *Dyslexie een complex taalprobleem*. Amsterdam, Boom.

Broeck, W. van den (1997). *De rol van fonologische verwerking bij het automatiseren van leesvaardigheid*. (Academisch Proefschrift) Leiden.

Dinger, T. (1989). *Handicaps bij het leren*. Muiderberg, Coutinho.

Dumont, J.J. (1990). *Dyslexie, theorie, diagnostiek, behandeling*. Lemniscaat.

Geelhoed, J.W. & Vieyra, J. (2000). *Handleiding Dyslexieverklaring*. Experimentele versie. Bilthoven: Stichting Dyslexie Nederland.

Henneman, K. (2000). *Problemen van gevorderde spellers. Signalering, diagnostiek en begeleiding*. Bussum: Coutinho.

Henneman, K. & Calcar, W. van (1999). *Leesonderwijs ter discussie, deel 2. Naar strategiegeoriënteerd leesonderwijs*. *LevendeTalen*, 541, pp. 466-472.

Henneman, K. (1994). *Problemen van gevorderde spellers*. Bussum, Coutinho.

Henneman, K. & Kleijnen R. (2001). *Dyslexieverklaring in het VO – deel 1*. *Remediaal*, nr. 1 (2), pp. 4.

Henneman, K. & Kleijnen R. (2001). *Dyslexieverklaring in het VO – deel 2*. *Remediaal*, nr. 2 (2), pp. 4.

Kleijnen, R. (1992): *Hardnekkige spellingfouten, een taalkundige analyse*. Geheel herziene en uitgebreide tweede druk. Amsterdam/Lisse: Swets en Zeitlinger.

- Kleijnen, R. (1997). *Strategieën van zwakke lezers en spellers in het voortgezet onderwijs*. Lisse: Swets en Zeitlinger.
- R. Kleijnen (red.). *Dyslexie. Lees- en spellingproblemen: diagnostiek en interventie*, pp. 37-50). Acco: Leuven/Amersfoort.
- Kleijnen, R. (2000). *Dyslexie: recente ontwikkelingen*. Remediaal, nr. 1 (1), pp. 5.
- Kleijnen, R. (red.) (2001). *Remediaal handelen, een specialisme tussen wetenschap en praktijk*. Lisse: Swets en Zeitlinger.
- Pameijer, N. & Van Beukering, A. (1998). *Handelingsgerichte diagnostiek. Een praktijkmodel voor advisering bij onderwijs- en opvoedingsproblemen*. Leuven/Culemborg: Acco.
- Paternotte, A. (1997). *Dus toch dyslexie*. Bilthoven, Balans.
- Stevens, L. (1997). *Overdenken en doen*. Den Haag, PMVO.
- Voerman, L., Schoots, H., (2000). *Deel van het handboek Leerlingbegeleiding. Organisatie van remedial teaching in het voortgezet onderwijs. De veranderende rol van de remedial teacher*. Samsom: Alphen a/d Rijn.

Bijlage 1 - Structureren leergedrag

Dyslectische leerlingen hebben door gebrek aan automatisering vaak moeite om een overzicht te houden van wat ze aan het doen zijn, ze vertonen daardoor ongestructureerd gedrag, een inadequate werkhouding.

“Soms ben ik wel een uur bezig met het maken van een lijstje wat ik nog allemaal moet doen. Ik zet er dan ook bij hoeveel tijd ik daarvoor nodig heb, maar dat klopt nooit.”

Maatregelen om leergedrag te structureren

- Zet extra uitleg op papier
- Geef grammaticaregels
- Controleer of de opdracht begrepen is
- Geef leerlingen handreikingen hoe het beste te leren
- Geef bij de methode behorende software
- Leer een leerling technieken om zichzelf te controleren
- Spreek Nederlands bij het uitleggen van leerstof van een vreemde taal
- Zet huiswerk op het bord
- Geef hulp bij planning en maken huiswerk
- Geef aan wat de leerling wel en niet goed doet
- Sta alle hulpmiddelen toe die lezen en schrijven vergemakkelijken

Maatregelen waardoor een leerling minder hinder ondervindt van zijn dyslexie

- Vergelijk de leerling niet met zijn klasgenoten
- Beoordeel het resultaat, niet de spelling
- Overhoor niet alleen schriftelijk
- Geef goede kopieën en foutloze dictaten
- Geef indien nodig vergrote teksten
- Geef extra tijd voor proefwerken
- Hanteer spellingcijfers bij moderne vreemde talen; herhalingsfouten niet meerekenen
- Zorg voor een goede overzichtelijke lay-out
- Vocabulairelijsten/-boekjes niet gebruiken
- Sta gebruik van hulpmiddelen toe zoals bijvoorbeeld laptop
- In de toekomst: elektronisch boek met kunstmatige stem

De bovenstaande maatregelen kunnen als schoolafspraken opgenomen worden in het beleid ten aanzien van het omgaan en begeleiden van leerlingen met dyslexie.

Bijlage 2 - Dispensatiemogelijkheden

“Als een leerling dyslectisch is, heeft de school de bevoegdheid om de manier waarop het examen afgenomen wordt aan te passen aan de mogelijkheden van de kandidaat”, aldus Minister Ritzen in een brief aan de Tweede Kamer, voorjaar 1994.

Artikel 55

“De directeur kan toestaan dat een lichamelijk of geestelijk gehandicapte kandidaat het examen geheel of gedeeltelijk aflegt op een wijze die is aangepast aan de mogelijkheden van de kandidaat. In dit geval bepleit de directeur de wijze waarop het examen zal worden afgelegd. Hij doet hiervan zo spoedig mogelijk mededeling aan de inspectie.”

Zakboek tweede fase PMVO, september 1999

Met de invoering van de tweede fase lijkt dyslexie een groter probleem te zijn dan het voorheen was. Immers in de bovenbouw van havo en vwo zijn leerlingen verplicht naast Engels en Nederlands, Frans en/of Duits of een andere moderne taal (havo) te volgen. Tot nu toe konden dyslectische leerlingen deze talen laten vallen in de vierde of vijfde klas. In de tweede fase bestaat geen algemene vrijstellingsregeling voor Frans 1 en Duits 1 voor dyslectische leerlingen. Maar als een school van mening is dat er per se wel iets noodzakelijk is om een dyslectische leerling programmatisch tegemoet te komen, wat is er dan mogelijk? In artikel 2, 6e lid van het inrichtingsbesluit zijn de vrijstellingsmogelijkheden onder andere voor Frans 1 en Duits 1 geregeld. Het gaat daarbij om de volgende gevallen.

- Een dyslectische leerling die een mavo-diploma heeft en doorstroomt naar het havo en in de bovenbouw van het mavo was vrijgesteld op grond van artikel 1, 1e lid van de wet van het volgen van Frans of Duits, is ook in de bovenbouw van de havo vrijgesteld voor deze vakken (artikel 2, 6e lid 4c van het inrichtingsbesluit). De tijd die door de vrijstelling vrijkomt moet wel op een andere manier worden ingevuld met talig onderwijs.
- Een leerling die een havo-diploma heeft, doorstroomt naar het vwo en op grond van artikel 2, 6e lid 4 was vrijgesteld voor Frans 1 of Duits 1, kan ook op het vwo vrijstelling krijgen voor deze vakken.
- Bij hoge uitzondering is er eventueel in andere gevallen (dus leerlingen die niet via een omweg in de bovenbouw havo of vwo terecht komen of die op de mavo geen vrijstelling hebben gehad, maar de taal gewoon niet hebben gekozen) vrijstelling voor Frans 1 of Duits 1 mogelijk op grond van artikel 2, 6e lid 5. Deze vrijstelling moet in dat geval door de inspectie worden verleend. Ook nu moet de tijd die door de vrijstelling vrijkomt, worden ingevuld met ander talig onderwijs.

De inspectie zal niet al te licht vrijstelling van onderwijs in de moderne vreemde talen verlenen voor dyslectische leerlingen op grond van artikel 2, 6e lid 5. Er moeten zeer grondige redenen aanwezig zijn. Immers Frans 1 en Duits 1 zijn als verplichte vakken opgenomen in het gemeenschappelijk deel van havo en vwo, omdat zij door vervolgopleidingen als doorstroom relevant aangewezen zijn. Dat wil zeggen dat een zekere kennis van de vreemde talen nuttig en nodig is voor de vervolgopleidingen en de kans op het succesvol afronden van een vervolgopleiding verhoogt. Men kan zich dus afvragen of leerlingen in alle gevallen gebaat zijn bij vrijstelling voor deze talen.

Verder moet het volgende bedacht worden.

- Op het havo gaat het bij deelvak 1 van de moderne vreemde talen om spreek- en luistervaardigheid. Dit hoeft voor dyslectische leerlingen geen onoverkomelijke problemen op te leveren.
- Op het vwo gaat het bij beide vakken om leesvaardigheid, zowel om extensief als intensief lezen. Bij extensief lezen ontwikkelt men leesstrategieën om zo efficiënt en effectief mogelijk de kern van de tekst te vatten en niet te verzanden in details. Dyslectische leerlingen, zeker die in de bovenbouw van havo en vwo terechtkomen, pakken teksten die ze moeten lezen altijd al strategisch aan, omdat ze anders niet door de tekst heenkomen.
- De decembermaatregelen betekenen meer mogelijkheden voor de invulling van het vrije deel. Een deel van de tijd kan besteed worden aan extra oefening in examenvakken.

Ten aanzien van de extra faciliteiten tijdens het examen heeft de tweede fase geen wijzigingen gebracht. Op grond van het artikel 55 van het examenbesluit kan de directeur zelf bepalen op welke afwijkende wijze het schoolexamen afgelegd mag worden bij de vakken waarvoor dat nodig is. Voor afwijkingen van het centraal examen is een dyslexieverklaring nodig (artikel 55, mei 1996).

Bronnen

- Wijziging inrichtingsbesluit en examenbesluit havo/vwo, artikel 2, 6e lid 3 t/m 6, pagina 31-34.
- Besluit tot wijziging aan het Eindexamenbesluit vwo etc. van 30 mei 1996, gepubliceerd in het staatsblad 348, jaargang 1996 (wijziging van artikel 55 van het Eindexamenbesluit, waarbij dyslexie expliciet in de toelichting wordt genoemd).

Bijlage 3 - Overzicht vrijstelling en faciliteiten voor leerlingen met dyslexie

Inleiding

De wet- en regelgeving van de WVO kent voorschriften die geldend zijn voor alle schoolsoorten. Daarboven staan regelingen die voor specifieke schoolsoorten gelden. Voor die laatste zijn de cognitieve niveaus bij de onderscheiden schoolsoorten doorslaggevend. Voor de 'hogere' schoolsoorten zijn de eisen successievelijk zwaarder dan voor de 'lagere'.

De inhoudelijke achtergrond hiervan is dat de *basisvormingsbepalingen* gelden voor alle schoolsoorten. Zij geven het minimum aan dat alle leerlingen in principe moeten volgen. Is zelfs dat minimum niet haalbaar, dan is vrijstellingmogelijkheid aan de orde.

Basisvorming

Met ingang van 1 augustus 2001 zijn de bepalingen voor de basisvorming veranderd. Scholen kunnen vanaf genoemde datum een keuze maken uit de kerndoelen van de basisvorming. Voor dyslectische leerlingen kan een onderdeel als leesvaardigheid vervallen voor de meeste vreemde talen. Daarnaast blijft vrijstelling op grond van de Wet op het Voortgezet Onderwijs (W.V.O.) artikel 11e, eerste lid, gehandhaafd.

vmbo

- Voor de basisvorming vmbo is het wettelijk niet verplicht om naast Engels zowel Frans als Duits te volgen. Veel scholen kiezen daar wel voor. Eén van deze twee vakken kan dus zonder meer vervallen. De school kan daar zelf over beslissen.
- Daarnaast is het mogelijk op basis van artikel 11e W.V.O. vrijstelling te verlenen van de wettelijk verplichte taal.

Klas 1, 2, 3 havo/vwo

- Voor de onderbouw havo/vwo is een specifieke bepaling opgenomen in het Inrichtingsbesluit W.V.O. (artikel 21). Hierin is bepaald dat in de eerste drie leerjaren van havo en vwo zowel Engels, Frans als Duits worden gevolgd.
- Het onderdeel leesvaardigheid zou kunnen vervallen op basis van artikel 11g, eerste lid (vrijstelling van de verplichte deeltalen). Dit kan echter voor de leerling problemen geven in de bovenbouw, met name in het vwo waar deze vrijstelling van de verplichte deeltalen niet zonder meer verleend wordt maar ter beoordeling is van de inspectie.

Wet op het voortgezet onderwijs (W.V.O.)

Artikel 11a, tweede lid

In dit artikel is de grondslag gelegd voor vakken die gegeven moeten worden in de basisvorming.

Artikel 11e, eerste lid

Op grond van dit artikel is de mogelijkheid voor vrijstelling aanwezig voor één van de vakken van de basisvorming. Dat zijn de vakken van artikel 11a, tweede lid.

Artikel 11g, eerste lid

Het bevoegd gezag beslist welke kerndoelen of onderdelen van kerndoelen als doelstellingen gehanteerd worden om het eind van de basisvorming te bereiken. Dit betekent dat scholen voor bepaalde leerlingen een keuze kunnen maken uit de kerndoelen. Voor dyslectische leerlingen zou het onderdeel leesvaardigheid kunnen vervallen voor de meeste vreemde talen en kunnen worden vervangen door luister- en spreekvaardigheid.

Artikel 11g, derde en vierde lid

Voor leerlingen die naar verwachting de basisberoepsgerichte leerweg zullen volgen en leerlingen in het leerwegondersteunend onderwijs geldt geen minimale urenverplichting per vak. Daardoor kan een school zelf leerlingen vrijstelling verlenen voor één of meer (delen van) vakken.

De school blijft wel verplicht deze leerlingen tenminste 1920 uren basisvorming te bieden de eerste twee leerjaren.

Inrichtingsbesluit W.V.O.**Inrichtingsbesluit, artikel 21**

Op grond van dit artikel is bepaald dat in de eerste drie leerjaren van havo en vwo zowel Engels, Frans als Duits worden gevolgd. In de eerste drie leerjaren van het Gymnasium moet daarnaast nog onderwijs gevolgd worden in Grieks en Latijn. De cognitieve niveaus bij deze schoolsoorten zijn doorslaggevend.

De in het tweede lid van dit artikel genoemde vrijstelling die door het bevoegd gezag kan worden verleend, betreft slechts leerlingen in de eerste drie leerjaren die:

- a Onderwijs volgen in de taal van het land van oorsprong
- b Voorheen buiten Nederland vergelijkbaar onderwijs hebben gevolgd en geen of te weinig onderwijs in het betreffende vak hebben genoten en vanuit een lager leerjaar voor de eerste maal toegelaten zijn tot een havo- of vwo-school en een leerjaar hoger worden geplaatst.

Tweede fase*Bovenbouw havo/vwo*

- Er is vrijstelling mogelijk voor de verplichte deeltalen, voor bepaalde groepen allochtone leerlingen. Ter beoordeling van de inspectie. Dit houdt in dat wordt toegestaan om in plaats van leesvaardigheid een programma te volgen voor spreek- en luistervaardigheid.
- In bijzondere gevallen kan de vrijstellingsmogelijkheid voor de verplichte deeltalen ook voor andere leerlingen gelden, ter beoordeling van de inspectie (artikel 26e, vijfde lid). De bepaling wordt ook toegepast bij dyslectische leerlingen. Hierbij is sprake van een zekere terughoudendheid gezien het

beoogde cognitieve niveau van deze schoolsoorten. Het moet gaan om leerlingen die voor het overige voor vwo/havo meer dan gemiddeld begaafd zijn. Een en ander moet worden gezien in het kader van de eisen die voor het vervolgonderwijs gesteld worden.

- Het bevoegd gezag van een school bepaalt welk vervangend onderwijs voor de leerling in de plaats komt van het onderwijs waarvoor vrijstelling is verleend. Het vervangend onderwijs moet ten minste dezelfde normatieve studielast hebben als het onderwijs waarvoor vrijstelling is verleend. Tevens moet het betrekking hebben op taal- en letterkunde. Wanneer dit vervangend onderwijs niet mogelijk of ondoelmatig is, moet de inspectie op de hoogte worden gesteld. De school doet vervolgens een voorstel voor een andere vervanging. Deze vervanging moet goedgekeurd worden door de inspectie.

Inrichtingsbesluit W.V.O.

Inrichtingsbesluit, Artikel 26e, derde lid

Het bevoegd gezag van een school voor vwo kan een leerling vrijstellen van het volgen van onderwijs in de deelvakken Frans of Duits in de volgende gevallen:

- a de leerling werd in de eerste drie leerjaren met toepassing van artikel 21, tweede lid, vrijgesteld van het volgen van onderwijs in de vakken Frans of Duits.
- b De leerling heeft voorheen buiten Nederland vergelijkbaar onderwijs gevolgd waar geen of te weinig onderwijs in het betreffende vak is genoten. Tevens is de leerling vanuit een lager leerjaar voor de eerste maal toegelaten tot een vwo-school en een leerjaar hoger geplaatst.
- c De leerling is in bezit van havo diploma en was daar vrijgesteld van het volgen van onderwijs in het deelvak moderne taal en letterkunde 1.

Inrichtingsbesluit, Artikel 26e, vierde lid

Het bevoegd gezag van een school voor havo kan een leerling vrijstellen van het volgen van onderwijs in het deelvak Moderne taal- en letterkunde 1 in de volgende gevallen:

- a de leerling werd in de eerste drie leerjaren met toepassing van artikel 21, tweede lid, vrijgesteld van het volgen van onderwijs in de beide vakken Frans en Duits.
- b De leerling heeft voorheen buiten Nederland vergelijkbaar onderwijs gevolgd waar geen of te weinig onderwijs in het betreffende vak is genoten. Tevens is de leerling vanuit een lager leerjaar voor de eerste maal toegelaten tot een havo-school en een leerjaar hoger geplaatst.
- c De leerling is in bezit van mavo diploma en was daar vrijgesteld van het volgen van onderwijs in een tweede moderne taal.

Inrichtingsbesluit, Artikel 26e, vijfde lid

Vrijstelling ter beoordeling van de inspectie. Op grond van dit artikel kan het bevoegd gezag van een school tevens vrijstelling voor de verplichte deeltalen verlenen aan een leerling die niet voldoet aan de in het derde en vierde lid genoemde voorwaarden.

Vmbo bovenbouw

- Leerlingen die in de basisvorming vrijstelling van de tweede moderne taal Frans of Duits hebben gehad op grond van artikel 11e kunnen hiervoor tevens vrijstelling krijgen voor de periode waarin zij

onderwijs in de sector economie van een van de leerwegen volgen. In plaats voor het onderwijs waarvoor vrijstelling is verleend, moet echter wel vervangend onderwijs gegeven worden in een van de vakken Arabische, Turkse, Spaanse taal of maatschappijleer II. Deze goedkeuring kan slechts aan leerlingen worden verleend die:

- a In de periode van de basisvorming onderwijs volgden in de taal van het land van oorsprong
- b Voorheen buiten Nederland vergelijkbaar onderwijs hebben gevolgd en geen of te weinig onderwijs in het betreffende vak hebben genoten en vanuit een lager leerjaar voor de eerste maal toegelaten zijn tot een school en een leerjaar hoger worden geplaatst
- c Onderwijs gaan volgen in de basisberoepsgerichte leerweg en die in het schooljaar voorafgaand aan het betrokken schooljaar leerwegondersteunend onderwijs volgden.

Inrichtingsbesluit W.V.O.

Inrichtingsbesluit, artikel 26n, tweede lid

Vrijstelling die in de basisvorming op basis van artikel 11e, eerste lid is verleend voor de tweede vreemde moderne taal (Frans of Duits) loopt door in de periode waarin de leerling onderwijs in een van de leerwegen in de sector economie volgt. De leerling dient vervangend onderwijs te krijgen. Deze vrijstelling kan slechts worden verleend ten behoeve van leerlingen die:

- a In de periode van de basisvorming onderwijs in de taal van het land van oorsprong, bedoeld in artikel 16 van de wet, volgden, of
- b Voor de eerste maal tot een school zijn toegelaten en daarbij zijn geplaatst in een hoger leerjaar dan het eerste en voordien buiten Nederland vergelijkbaar onderwijs hebben gevolgd en daarbij geen of te weinig onderwijs in het desbetreffende vak hebben genoten, of
- c Onderwijs gaan volgen in de basisberoepsgerichte leerweg en die in het schooljaar voorafgaand aan het betrokken schooljaar leerwegondersteunend onderwijs volgden.

Faciliteiten

Voor dyslectische leerlingen in het vmbo, havo en vwo die in het bezit zijn van een verklaring van een deskundige zijn er extra faciliteiten bij de examens. De inspectie hoeft niet om toestemming te worden gevraagd. Wel moet de school zo spoedig mogelijk bij de inspectie melden dat er extra faciliteiten in de vorm van extra tijd of andere middelen bij de examens zijn toegekend.

Eindexamenbesluit

Eindexamenbesluit, artikel 55

Het bevoegd gezag kan dyslectische leerlingen die beschikken over een verklaring van een deskundige een half uur verlenging van de examentijd geven. Tevens kan het bevoegd gezag in de verklaring aangegeven noodzakelijke faciliteiten ter beschikking stellen (bijvoorbeeld examen in groot schrift).

Examinering

De leerling in vmbo, havo en vwo (gymnasium) die vrijgesteld is van het volgen van onderwijs voor een moderne vreemde taal (Frans of Duits), behoeft in die taal geen examen te doen. Wel dient examen afgelegd te worden in het vervangend onderwijs.

Eindexamenbesluit

VWO

Eindexamenbesluit, artikel 11, derde lid

De kandidaat die het eindexamen aflegt aan een school voor v.w.o. wordt bij het eindexamen vrijgesteld van de vakken en deelvakken van het gemeenschappelijk deel waarvoor hij werd vrijgesteld van het volgen van onderwijs op grond van artikel 26e, eerste tot en met derde lid, of vijfde lid, van het Inrichtingsbesluit W.V.O.

Eindexamenbesluit, artikel 11, zesde lid

De kandidaat die het eindexamen aflegt aan een instelling voor educatie en beroepsonderwijs, kan op zijn verzoek bij het eindexamen worden vrijgesteld van de deelvakken Franse taal en letterkunde 1 of Duitse taal en letterkunde 1 van het gemeenschappelijk deel of van beide, in de volgende gevallen:

- a de kandidaat heeft eerder in Nederland onderwijs op een school voor voortgezet onderwijs gevolgd en werd daarbij vrijgesteld van het volgen van onderwijs in een tweede moderne taal op grond van artikel 11e, eerste lid, van de Wet op het voortgezet onderwijs, of van het volgen van onderwijs in Franse taal en letterkunde of Duitse taal en letterkunde of beide, op grond van artikel 21, tweede lid, van het Inrichtingsbesluit W.V.O. of artikel 26e, derde of vijfde lid, van het Inrichtingsbesluit W.V.O., of van het volgen van onderwijs in moderne taal en letterkunde 1 op grond van artikel 26e, vierde of vijfde lid, van het Inrichtingsbesluit W.V.O., of
- b de kandidaat heeft voordien buiten Nederland onderwijs gevolgd en daarbij geen of te weinig onderwijs in het overeenkomstige vak gevolgd.

Eindexamenbesluit, artikel 11, zevende lid

De inspectie kan in bijzondere gevallen goedkeuren dat de in het zesde lid bedoelde vrijstelling wordt verleend aan een kandidaat die niet voldoet aan de in dat lid onder a of b genoemde voorwaarde. Vrijstelling ter beoordeling van de inspectie.

Eindexamenbesluit, artikel 12, vierde lid

De kandidaat die het eindexamen aflegt aan een school voor v.w.o. kan bij het eindexamen vrijgesteld worden van de vakken en deelvakken van het gemeenschappelijk deel voor welke hij werd vrijgesteld van het volgen van onderwijs op grond van artikel 26e, eerste tot en met derde lid, of vijfde lid van het Inrichtingsbesluit W.V.O.

Eindexamenbesluit, artikel 12, zevende lid

De kandidaat die het eindexamen aflegt aan een instelling voor educatie en beroepsonderwijs kan op zijn verzoek bij het eindexamen worden vrijgesteld van de deelvakken Franse taal en letterkunde 1 of Duitse taal en letterkunde 1 van het gemeenschappelijk deel, of van beide, in de volgende gevallen:

- a de kandidaat heeft eerder in Nederland onderwijs op een school voor voortgezet onderwijs gevolgd en werd daarbij vrijgesteld van het volgen van onderwijs in een tweede moderne taal op grond van artikel 11e, eerste lid, van de Wet op het voortgezet onderwijs, of van het volgen van onderwijs in Franse taal en letterkunde of Duitse taal en letterkunde of beide, op grond van artikel 21, tweede lid, van het Inrichtingsbesluit W.V.O. of artikel 26e, derde of vijfde lid, van het Inrichtingsbesluit W.V.O., of van het volgen van onderwijs in moderne taal en letterkunde 1 op grond van artikel 26e, vierde of vijfde lid, van het Inrichtingsbesluit W.V.O., of
- b de kandidaat heeft voordien buiten Nederland onderwijs gevolgd en daarbij geen of te weinig onderwijs in het overeenkomstige vak gevolgd.

Eindexamenbesluit, artikel 12, achtste lid

De inspectie kan in bijzondere gevallen goedkeuren dat de in het zevende lid bedoelde vrijstelling wordt verleend aan een kandidaat die niet voldoet aan de in dat lid onder a of b genoemde voorwaarde. Vrijstelling ter beoordeling van de inspectie.

HAVO**Eindexamenbesluit, artikel 13, derde lid**

De kandidaat die het eindexamen aflegt aan een school voor h.a.v.o. is bij het eindexamen vrijgesteld van de vakken en deelvakken van het gemeenschappelijk deel voor welke hij werd vrijgesteld van het volgen van onderwijs op grond van artikel 26e, eerste, vierde of vijfde lid, van het Inrichtingsbesluit W.V.O.

Eindexamenbesluit, artikel 13, vijfde lid

De kandidaat die het eindexamen aflegt aan een instelling voor educatie en beroepsonderwijs op zijn verzoek bij het eindexamen worden vrijgesteld van het deelvak moderne taal en letterkunde 1 van het gemeenschappelijk deel in de volgende gevallen:

- a de kandidaat heeft eerder in Nederland onderwijs op een school voor voortgezet onderwijs gevolgd en werd daarbij vrijgesteld van het volgen van onderwijs in een tweede moderne taal op grond van artikel 11e, eerste lid, van de Wet op het voortgezet onderwijs, of van het volgen van onderwijs in Franse taal en letterkunde en Duitse taal en letterkunde op grond van artikel 21, tweede lid, van het Inrichtingsbesluit W.V.O., of van het volgen van onderwijs in moderne taal en letterkunde 1 op grond van artikel 26e, vierde of vijfde lid, van het Inrichtingsbesluit W.V.O., of
- b de kandidaat heeft voordien buiten Nederland onderwijs gevolgd en daarbij geen of te weinig onderwijs in het overeenkomstige vak gevolgd.

Eindexamenbesluit, artikel 13, zesde lid

De inspectie kan in bijzondere gevallen goedkeuren dat de in het vijfde lid bedoelde vrijstelling wordt verleend aan een kandidaat die niet voldoet aan de in dat lid onder a of b genoemde voorwaarde. Vrijstelling ter beoordeling van de inspectie.

VMBO**Eindexamenbesluit, artikel 22, 23, 24, 25, telkens tweede lid**

De vmbo-leerling die vrijgesteld is van het volgen van onderwijs in de tweede vreemde moderne taal (Frans of Duits), behoeft in die taal ook niet examen te doen. In plaats van elk vak waarvoor vrijstelling is verleend, doet de kandidaat eindexamen in het vak Arabisch, Turks, Spaans of maatschappijleer II.

Bijlage 4 - Toekomstvisie

(Anneke Smits, Hogeschool Windesheim, 2001)

Omgaan met dyslexie in het voortgezet onderwijs: een visie op de aanpak

Een dyslectisch kind start in de brugklas van het havo. De keuze voor de onderwijsvorm is gemaakt op grond van zijn capaciteiten en niet op grond van zijn lees- en spellingproblemen. Bij de aanmeldingsformulieren zit zijn dyslexieverklaring, die al in groep 4 is afgegeven. Er is ook een schriftelijk advies over compenserende en/of dispenserende maatregelen in het voortgezet onderwijs. Dit advies is opgesteld in januari van groep 8, op grond van uitgebreid overleg tussen de leerkracht, de RT-er en de ouders.

Op de basisschool is hem al een laptop met de juiste software voor Nederlands aangemeten. Er is in het geval van dit kind besloten dat hij goed geholpen is door gewoon Word te gebruiken met spellingcontrole. De RT-er heeft hem in groep 4 al geholpen om hiermee te leren werken. Sindsdien heeft hij er op de basisschool al heel vaak werk mee gemaakt (voor taal en voor de zaakvakken). Spraakherkenning en tekst naar spraak zijn voor hem niet nodig, althans niet voor het Nederlands. De laatste twee jaar van de basisschool is er pre-teaching gedaan met betrekking tot Engels. Er is een goede interactieve cd-rom gebruikt en er is regelmatig (herhaald) naar video-opnames van het Engelse jeugdjournaal gekeken. Daarbij zijn de onderwerpen van tevoren goed voorbereid. De ouders hebben ook een bijdrage geleverd en zijn met hem naar Engeland op vakantie gegaan.

In het geval van dit kind zijn de voorgestelde maatregelen als volgt: dispensatie voor Frans en Duits en het gebruik (in de klas) van een laptop met tekstverwerker en spellingcontrole. Aantekeningen hoeft hij niet over te schrijven van het bord, maar krijgt hij in een duidelijke lay-out op papier. Daarbij wordt gebruikgemaakt van 'visual organisers'; belangrijke zaken worden vet gedrukt en in kaders geplaatst. Voor een aantal andere (niet dyslectische) kinderen in de klas is dit ook uiterst plezierig, zij profiteren ervan mee. Onderwijs optimaliseren voor dyslectische kinderen betekent vaak onderwijs optimaliseren voor alle kinderen!

Het huiswerk staat ook kort en duidelijk onderaan de uitgedeelde aantekeningen en wordt aan het eind van de les overgenomen in de agenda, hiervoor wordt rustig de tijd genomen. Proefwerken en toetsen worden aangeleverd met vergroot lettertype Arial of Univers, en mét visual organisers. (De school besluit hier voortaan een standaard van te maken voor alle leerlingen.)

Verder krijgt hij speciale software om thuis Engels mee te kunnen oefenen. De teksten van het Engelse boek worden als Word-document aangeleverd; hij laat deze teksten herhaald voorlezen door een tekst-naar spraakprogramma en kan heel simpel de woordbetekenissen oproepen met een ander programma dat op de achtergrond draait. Hij zorgt dat hij minstens drie keer met een nieuwe tekst heeft gewerkt voordat deze in de klas aan de orde komt (preteaching); de leerkracht overlegt met hem over de planning. De leerling hoeft geen lijsten met woordjes te leren uit het gebruikte vocabulaireboekje. Hij maakt zijn huiswerk en zijn proefwerken uiteraard op de computer met Engelse spellingcontrole.

De leerling krijgt het recht om gebruik te maken van de huiswerkklass na schooltijd. Hier wordt hij gesteund om zijn huiswerk goed georganiseerd te maken en het geeft hem thuis naderhand meer tijd

om te ontspannen. De consulent Handicap en studie werkt geregeld met de dyslectische leerlingen in de huiswerkklas om hun actuele situatie (en knelpunten op huiswerkgebied) goed in te kunnen schatten.

De school stelt bij aanvang een contract op met de leerling waarin de toepassing van de voorgestelde maatregelen wordt geregeld.

Alle leerkrachten worden op de hoogte gesteld van genomen maatregelen ten aanzien van deze leerling via een rondschrijven in hun postvak. In een leerlingbespreking wordt hier nog eens per leerling uitgebreid op ingegaan door de consulent Handicap en studie. De leerling krijgt een dyslexiepas waarop alle genomen maatregelen staan vermeld. Op het moment dat bepaalde maatregelen ten onrechte niet toegepast worden, kan de leerling deze pas tonen. De leerkracht past dan alsnog zonder discussie de maatregel toe.

De school voelt zich verantwoordelijk voor de integratie van kinderen met een handicap (zoals dyslexie) en heeft een consulent Handicap en studie, die een RT-VO opleiding heeft gevolgd. Daar heeft ze geleerd om de voorgestelde maatregelen te overleggen met leerkrachten en deze te bevragen op de continuïteit ervan. Ze overlegt ook regelmatig met de ouders over de door hun ervaren gang van zaken. Verder bekijkt ze naar aanleiding van deze overleggen én naar aanleiding van haar inzicht in de gang van zaken op school of er andere aanpassingen gemaakt moeten worden (in uitbreiding op de reeds voorgestelde maatregelen). Zo kan het in de fase van het studiehuis wél nodig worden om tekst naar spraak te gebruiken, gezien de enorme hoeveelheden tekst die zelfstandig verwerkt moeten worden. Het gebruik van een lees- of scannerpen kan dan uiterst zinvol zijn. Ze probeert waar nodig deze software uit met de leerling en helpt hem in een aantal sessies om het goed te leren gebruiken.

Bij de keuze van nieuwe methodes op school wordt rekening gehouden met gehandicapte leerlingen; de consulent Handicap en studie adviseert. Zij organiseert ook workshops voor vaksecties: wat kunnen zij aan moeilijkheden verwachten bij hun specifieke vak, wat kunnen zij doen. Hierbij wordt er vanuit gegaan dat van heel veel maatregelen voor gehandicapte kinderen uiteindelijk alle kinderen profiteren.

Bij het eindexamen worden alle beschreven maatregelen uiteraard ook toegepast op grond van het feit dat de school kan aantonen dat deze maatregelen doorheen de schoolperiode toegepast zijn.

De decaan en de consulent Handicap en studie bespreken samen met de leerling heel uitgebreid de komende studiekeuze. Een uitgebreid advies voor software, compensaties en dispensaties voor de vervolgopleiding wordt op papier gezet.

De consulent rapporteert aan het management over de mate waarin leerkrachten erin slagen om maatregelen uit te voeren, signaleert knelpunten en suggereert mogelijke oplossingen. Leerkrachten worden door het management aangesproken op hun handelen ten aanzien van kinderen met een handicap, zoals bijvoorbeeld dyslexie.

Dit onderwerp vormt een vast onderdeel van de functionerings- en beoordelings-gesprekken. In perso-

neelsadvertenties en sollicitatiegesprekken komt de visie van de school ten aanzien van Handicap en studie duidelijk naar voren: *Deze kinderen hebben het fundamentele recht om onderwijs te volgen dat past bij hun cognitieve capaciteiten. Wij vragen dan ook van iedere leerkracht bereidheid en inzet om de daartoe voorgestelde maatregelen consequent toe te passen.*

Wat is nieuw in deze toekomstvisie?

- De nadruk op het integratierecht van de door dyslexie gehandicapte leerling.
- De nadruk op software, overige compensaties (zoals ook de huiswerkklas), dispensaties, niét op remediëren. Dit alles is erop gericht de studiebelasting voor dyslectische kinderen reëel te maken.
- Remediëren gebeurt overigens wel intensief als voor lezen het basale niveau van functionele geletterdheid niet gehaald wordt: stillezen 150 woorden per minuut, hardop AVI 9 instructie. Bij dit remediëren wordt zoveel mogelijk gewerkt met het eigen huiswerk van de leerling, zodat toch de studiebelasting vermindert.
- Vroeg afgegeven dyslexiediagnose.
- Vroegtijdig aangemeten hardware en software.
- Er is geen sprake meer van een probleem rondom spellingfouten, want die worden door het continue gebruik van software nauwelijks meer gemaakt.
- Concreet advies van leerkracht, remedial teacher en ouders over te nemen maatregelen in het voortgezet onderwijs.
- Preventie (groep 7 en 8) en preteaching voor de moderne vreemde talen.
- Consulent handicap en studie:
 - bespreekt te nemen maatregelen met docenten, leerling en ouders en controleert voortgang;
 - functioneert voor gehandicapte leerlingen in de huiswerkklas, helpt bij het concrete huiswerk om knelpunten te signaleren;
 - oordeelt of nieuwe aanpassingen in de loop van de schoolperiode nodig zijn;
 - kent de beschikbare software door en door en helpt het kind om de nieuwe software adequaat te leren gebruiken;
 - rapporteert aan het management;
 - adviseert bij methodenaanschaf;
 - organiseert workshops voor vaksecties.
- Gelijke rechten voor gehandicapte kinderen is een belangrijk item voor de school. Dit blijkt bij werking en selectie van nieuwe leerkrachten en bij alle functionerings- en beoordelingsgesprekken.
- Advies ten aanzien van software, compensaties en dispensaties ten aanzien van de vervolgstudie.

Bijlage 5 - Voorbeeld van schoolafspraken

Algemeen

- Maak duidelijk aan klasgenoten dat extra faciliteiten geen voorrecht maar noodzaak zijn.
- Overhoor met regelmaat mondeling of bespreek de toets na.
- Bied toetsen duidelijk en goed leesbaar aan, eventueel vergroot.
- Geef meer tijd, maak proefwerken van een half uur, zodat het tijdens de les nog afgemaakt kan worden.
- Geef ruim tijd voor het lezen van boeken.
- Controleer met regelmaat agenda, werkboeken en schriften om te zien of de aantekeningen leesbaar zijn overgenomen; geef anders kopieën van een klasgenoot.
- Bespreek de aanpak van het huiswerk en slecht gemaakte toetsen.
- Zorg dat alle docenten weten wie er dyslexie heeft.
- Zorg voor voldoende kennis en vaardigheden binnen de school.
- Heb positieve verwachtingen: benadruk waar de leerling goed in is en stel reële eisen aan werk en werkhouding.
- Zorg voor succeservaringen en bespreek waaraan het succes te danken is.
- Geef positieve feedback, zodat de leerling zo goed mogelijk gemotiveerd blijft.
- Sta gebruik van het woordenboek toe.
- Sta gebruik laptop toe en/of (indien nodig) dictafoon.
- Laat de leerling met een code (D) boven toetsen aangeven dat hij/zij dyslectisch is.
- Geef een dyslexiepas.

Lezen

- Geef geen onvoorbereide leesbeurt.
- Adviseer ingesproken boeken en methoden.
- Geef indien nodig de tekst in een groot lettertype.
- Stimuleer overleg met andere leerlingen.

Moderne vreemde talen

- Reken spellingfouten alleen mee in de beoordeling indien daar gegronde redenen voor zijn.
- Maak afspraken voor beoordeling binnen de vakgroep Moderne vreemde talen.
- Stel geen onnodige eisen aan de schriftelijke kant van de vreemde talen.
- Geef hulpmiddelen.
- Geef bij slecht gemaakt werk herkansing.
- Plan geen twee taalproefwerken op een dag.

Overige vakken

- Beoordeel de leerling op zijn vakinhoudelijke kennis en niet op de spelling.

Contact ouders

- Geef duidelijk aan wat de ouders van school mogen verwachten.
- Benoem een contactpersoon: mentor, remedial teacher of vakdocent.
- Houd regelmatig contact.

Een laptop kan in het kader van art.22, lid 4 van de wet REA (REïntegratie Arbeidsongeschikten) worden aangevraagd bij het GAK.

Bijlage 6 - Materiaal

Boekenlegger voor docenten + leerlingen

Wat helpt?

Accepteer dat de leerling een leerprobleem heeft en vraag wat hij nodig heeft.

Stimuleer gebruik hulpmiddelen en geef positieve feedback.

Compenseer door mondeling te overhoren en geef grammaticaregels op papier.

Structureer de lesstof en bied indien nodig extra leerhulp.

Dyslexie: herkennen en erkennen; neem dyslexie serieus

Enkeel gemaakte schoolafspraken dienen door alle docenten gehanteerd te worden. Het betekent dat docenten deze schoolafspraken bij de hand hebben en weten over welke leerlingen het gaat. Dit laatste is in grote scholen soms te veel gevraagd.

Een dyslexiepas kan dan een hulpmiddel zijn:

- de docent hoeft het niet te onthouden;
- de leerling is medeverantwoordelijk voor het krijgen van de afgesproken faciliteiten;
- de docent kan op de dyslexiekaart zien wat de afgesproken faciliteiten voor deze leerling zijn.

Voorbeeld dyslexiekaart

Dyslexiepas	Verantwoordelijkheid leerling
<p>School: Schooljaar: Naam: Klas: Mentor:</p> <p>Faciliteiten</p> <p>☐ Vergroten teksten</p> <p>☐ Extra tijd of vermindering vragen</p> <p>☐ Mondeling overhoren bij de vakken:</p> <p>☐ Niet meetellen spellingfouten</p> <p>☐ Extra hulpmiddelen</p> <p>Laptop</p> <p>Tekst op cassetteband</p> <p>Gebruik spellingcorrector</p> <p>Datum:</p>	<p>Tijdens de les</p> <ul style="list-style-type: none">• Vraag of je een leesbeurt mag voorbereiden• Zorg voor goede aantekeningen; kopieer ze anders• Schrijf het huiswerk goed op• Vraag indien nodig om hulp <p>Huiswerk</p> <ul style="list-style-type: none">• Plan je werk• Werk iedere dag; werk vooruit• Werk niet overdreven lang• Vraag om software of bandjes die bij de methode horen• Lees een tekst opnieuw als je niet weet wat er staat• Maak aantekeningen of schema's tijdens het huiswerk <p>Bij toetsing</p> <ul style="list-style-type: none">• Lees goed• Controleer je werk; niets vergeten• Vraag zo nodig extra tijd• Vraag om alternatieve toetsmogelijkheden <p>Algemeen</p> <ul style="list-style-type: none">• Probeer met de vakken en opdrachten die je goed kunt de cijfers op te halen

Bijlage 7 - Producten

Zakboekje dyslexie

Hierin staan algemene richtlijnen voor leerkrachten van het basisonderwijs.

Protocol Leesproblemen en Dyslexie

Dit protocol geeft leerkrachten van groep 1 t/m 4, interne begeleiders en remedial teachers, logopedisten en andere leesspecialisten handvatten om stagnaties in de ontwikkeling van beginnende geletterdheid bij kinderen vroegtijdig te signaleren en zoveel mogelijk te verhelpen aan de hand van een gedetailleerd uitgewerkt stappenplan. Bij ongeveer 2% van de leerlingen zal het leesproces altijd moeizaam blijven verlopen, omdat bij hen sprake is van dyslexie. Het protocol heeft betrekking op drie niveaus binnen het basisonderwijs.

- 1 Protocol voor leerkrachten: stappenplan om vroegtijdig te signaleren en te begeleiden.
- 2 Protocol voor het hele team: stapsgewijze richtlijnen voor beleid op school met betrekking tot dyslexie.
- 3 Protocol met 'bovenschools' karakter: Weer Samen Naar School, gebruikmaken van speciale expertise binnen het samenwerkingsverband.

Het protocol is ontwikkeld door het Expertise Centrum Nederlands (ECN) van de Katholieke Universiteit van Nijmegen (KUN) in opdracht van het Ministerie van Onderwijs.

Dyslexpert

Een computervraagbaak voor zowel de onderwijs- als gezondheidszorg om een aantal onderzoeksinstrumenten, handswijzen en begeleidingsmateriaal breder toegankelijk te maken. Dit computerprogramma kan een rol spelen in de opsporing en behandeling van leerlingen met lees- en spellingproblemen (inclusief dyslexie). Het biedt denkwijzen om lees- en spellingproblemen van individuele leerlingen te analyseren en te behandelen. Dyslexpert is tevens ontwikkeld door het Expertise Centrum Nederlands.

Bijlage 8 - Handreiking voor dyslectische leerlingen

(Uit: Handreikingen dyslexie van het St. Joris, Nijmegen)

Zelfstandigheid

1 *Werk zelf aan je dyslexie*

- Met dyslexie heb je meer tijd voor je huiswerk nodig dan je klasgenoten.
- Richt je zoveel mogelijk op het leggen van verbanden, concentreer je niet op de feitjes, maar probeer de grote lijn van de tekst te begrijpen.
- Dyslexie is geen excuus om minder te doen, zoek wat voor jou de beste manier van leren is.
- Vraag als het nodig is om hulp.

Effectief studeren

2 *Neem voor het studeren de tijd*

- Probeer uit hoe je het beste kunt leren.

3 *Studeer en werk op een zo rustig mogelijke plek*

- Ga in de klas vooraan zitten.
- Leer thuis niet met muziek.
- Studeer in de stilste kamer.
- Doe desnoods oordoppen in.

4 *Neem lessen op verschillende manieren op*

- Lees, spreek uit, schrijf op en stel je iets voor, bijvoorbeeld bij het leren van nieuwe woorden.
- Lees, spreek uit en luister naar jezelf.
- Schrijf het woord op en fantasieer over de betekenis.

5 *Vat lessen samen en leer je eigen samenvatting*

In teksten staan veel onnodige woorden.

- Maak een schema of samenvatting met kernwoorden.
- Met die eigen samenvatting ken je de les al bijna.
- Vertel daarna bij elk geschreven kernwoord wat je weet.
- Van de samenvatting van een ander leer je weinig.

Niet-talige vakken

6 *Raak niet in paniek als je iets niet snel begrijpt*

Je bent goed in vakken met weinig taal, maar een instructie met veel informatie gaat soms te snel.

- Geen paniek: kijk er nog eens naar, lees opnieuw.
- Vraag om herhaling. Laat het bezinken.
- Na een paar dagen begrijp je het vanzelf.

7 Oefen extra

Sommige dingen, zoals sommen, worden door oefening geleerd.

Dyslectici krijgen wat langzaam de nodige routine.

- Maak bijvoorbeeld wat meer oefensommen dan de anderen.
- Later kun je de sommen beter gebruiken dan veel anderen.

8 Probeer vooruit te werken

- Vraag om een lijst met te verwachten moeilijke woorden.
- Leer proefwerken en toetsen zo lang mogelijk van tevoren.
- Herhaal ze nog een keer tussendoor.
- Vraag om het huiswerk ruim van tevoren op te geven.

Lezen

9 Lees zo veel mogelijk

Mensen lezen steeds gemakkelijker als zij ouder worden.

Dat geldt ook voor jou. Ga het weer eens echt proberen.

- Lees iedere dag voor jezelf serieus een half uur hardop.
- Over één jaar kun je dan veel beter lezen en schrijven.

10 Lees een tekst opnieuw als je niet begrijpt wat er staat

- Lees rustig, herlees, regel na regel, alinea na alinea.
- Vraag je af wat je gelezen hebt en wat de kern is.
- Streep trefwoorden aan als je de inhoud te snel vergeet.

Schrijven

11 Maak een schema voordat je gaat schrijven

- Schrijf in een schema de belangrijkste onderwerpen.
- Maak daarna een uitgebreid schema met trefwoorden.
- Schrijf daarna pas je verhaal.

12 Verbeter je spelling

- Vraag een overzicht van spellingregels.
- Controleer steeds wat je geschreven hebt.
- Gebruik daarbij een woordenboek en de spellingregels.
- Ieder schoolvak heeft zijn eigen 'vakwoorden'.
- Vraag de docent een lijst te maken. Leer die vooruit.

Je toekomst

13 Keuze van je beroeps- of vervolgstudie

Misschien is het nu nog niet belangrijk, maar houd rekening met dyslexie.

Zowel voor je vakkenpakket als voor je toekomstplannen.

Bijna alle soorten werk kun je aan; er zijn een paar minder geschikte beroepen.

- Bespreek dat met je mentor.

14 Op het werk

- Als je een (mondelinge) instructie niet kunt volgen, zeg het.
- Je bent pas dom als je doet of je iets wel begrijpt.
- Namen, adressen en nummers gaan vaak te snel.
- Kun je het niet volgen? Vraag om een langzame herhaling.
- Vertel je baas over dyslexie: langzamer, zodat je het beter begrijpt.

Bijlage 9 – Voorbeeld dyslexieverklaring

Dyslexieverklaring

[vertrouwelijk]

Naam leerling: Xxxxx
Geb. datum: juli 1987
Adres: ...

Datum onderzoek: september 2001

Naam onderzoeker: ...

Onderkende diagnose

Bij Xxxxx is sprake van:

achterstand	Technisch lezen van woorden dle 21 (Brus EMT). Lezen van een tekst dle 16 (AVI). Het niveau van de spelling is lager dan dle10.
tempo	Het leestempo bij het hardop lezen ligt laag. Bij het voor zichzelf lezen heeft hij ook behoorlijk veel tijd nodig. Het tempo bij de spelling is erg laag, de motoriek is zwak.
accuratesse	Xxxxx maakt bij het lezen raadfouten, ook al op het niveau van eenvoudige teksten. Bij de spelling is er nauwelijks sprake van zelfcorrectie.
moeilijkheidsgraad	Bij het moeilijker worden van de teksten heeft Xxxxx meer tijd nodig en kost het hem vooral daardoor meer energie. Dat geldt deels voor het lezen, maar in sterkere mate voor de spelling.
instructie / oefening	Xxxxx heeft langdurig op het speciaal basisonderwijs gezeten en het SVO en intensieve instructie en veel oefening gehad.
remediëring	De problemen met de automatisering zijn blijven bestaan, ook na intensieve remedial teaching, zowel binnen als buiten de groep.

Verklarende diagnose

Xxxxx heeft een niveau van cognitieve ontwikkeling, dat een sterke discrepantie vertoont met zijn lees- en spellingvaardigheid. Bij intelligentie-onderzoek behaalde hij steeds een iets boven- gemiddelde intelligentie. Bij afname in het kader van deze dyslexieverklaring behaalde hij een IQ van 116, verbaal 112, perfoomaal 117. Xxxxx heeft vooral een zeer zwakke automatisering waar het de woord- en schriftbeelden betreft. Hij compenseert dit vooral door een goede verbale competentie en een goede algemene ontwikkeling. Op school compenseert hij het ook door goed te presteren bij de technische vakken en wiskunde en door zich bij de zaakvakken vooral te richten op de inhoud.

De problemen van Xxxxx zijn niet het gevolg van een ontwikkelingsstoornis of van een thuissituatie waarin er onvoldoende stimulans is of onvoldoende mogelijkheden tot ondersteuning zijn. Op school werd en wordt hij ook voldoende begeleid. Van faalangst was in het verleden vrij sterk sprake, die is in de loop van de jaren echter flink verminderd. Het zelfvertrouwen van Xxxxx is gegroeid. De motivatie tot leren is er zeker, echter primair in de richting van een beroepsopleiding.

Handelingsgerichte diagnose

Bij Xxxxx is er sprake van dyslexie en hij komt op basis daarvan in elk geval in aanmerking voor faciliteiten bij proefwerken en examens in de loop van en aan het eind van het voortgezet onderwijs, conform de op dat moment daarvoor geldende faciliteiten.

De onderwijsbelemmeringen zijn voor Xxxxx niet op te lossen door verwijzing naar een lager niveau van onderwijs. Hij heeft de capaciteiten en de motivatie om een opleiding te doen op een zo sterk mogelijk VMBO-niveau.

Bijlage 10 - Belangrijke sites en adressen

Belangrijke sites

Belangengroepen

- Landelijke Beroepsvereniging voor Remedial Teachers (www.lbrt.nl ; lbrt@worldonline.nl)
- Vereniging Balans, Bilthoven (www.balanspagina.demon.nl)
- Platform Dyslexie Nederland (www.home.zonnet.nl/dyslexie)
- Vereniging Woortblind, Bilthoven (www.woortblind.myweb.nl/informatie.html)

Diversen dyslexie

- Federatie van Nederlandse Blindenbibliotheken (www.inbb.nl)
- Startpagina Dyslexie (www.dyslexie.pagina.nl)
- SVB Studie- en vakbibliotheek voor visueel en anderszins gehandicapten (www.svb.nl)
- Wat is dyslexie? (library.thinkquest.org/27612/nl1.html)

Enkele buitenlandse sites

- Groot Brittannië:
 - www.bda-dyslexia.org.uk
 - www.teleschool.co.uk/bookmark/sen.html
 - www.dyslexia-inst.org.uk
 - www.interdys.org
- België:
 - www.ecic.be
 - www.imagepublishing

Software

- Call Educatieve Software (www.ces.nl)
- De Lesebanc (www.lesebanc.dominodeveloper.net)

Uitgevers

- Educatieve software (www.speciaalonderwijs.kennisnet.nl/orthotheek/edusoftware.html)
- SPIN Software B.V. (www.spinsoftware.nl/index1.html)
- L&H Learnly & Hauspie (www.lhsl.com)

Ingesproken boeken en methoden

- Studie- en vakbibliotheek (info@svb.nl)
- Federatie van Blindenbibliotheken (rbouthoorn@fnbb.nl)

Adressen

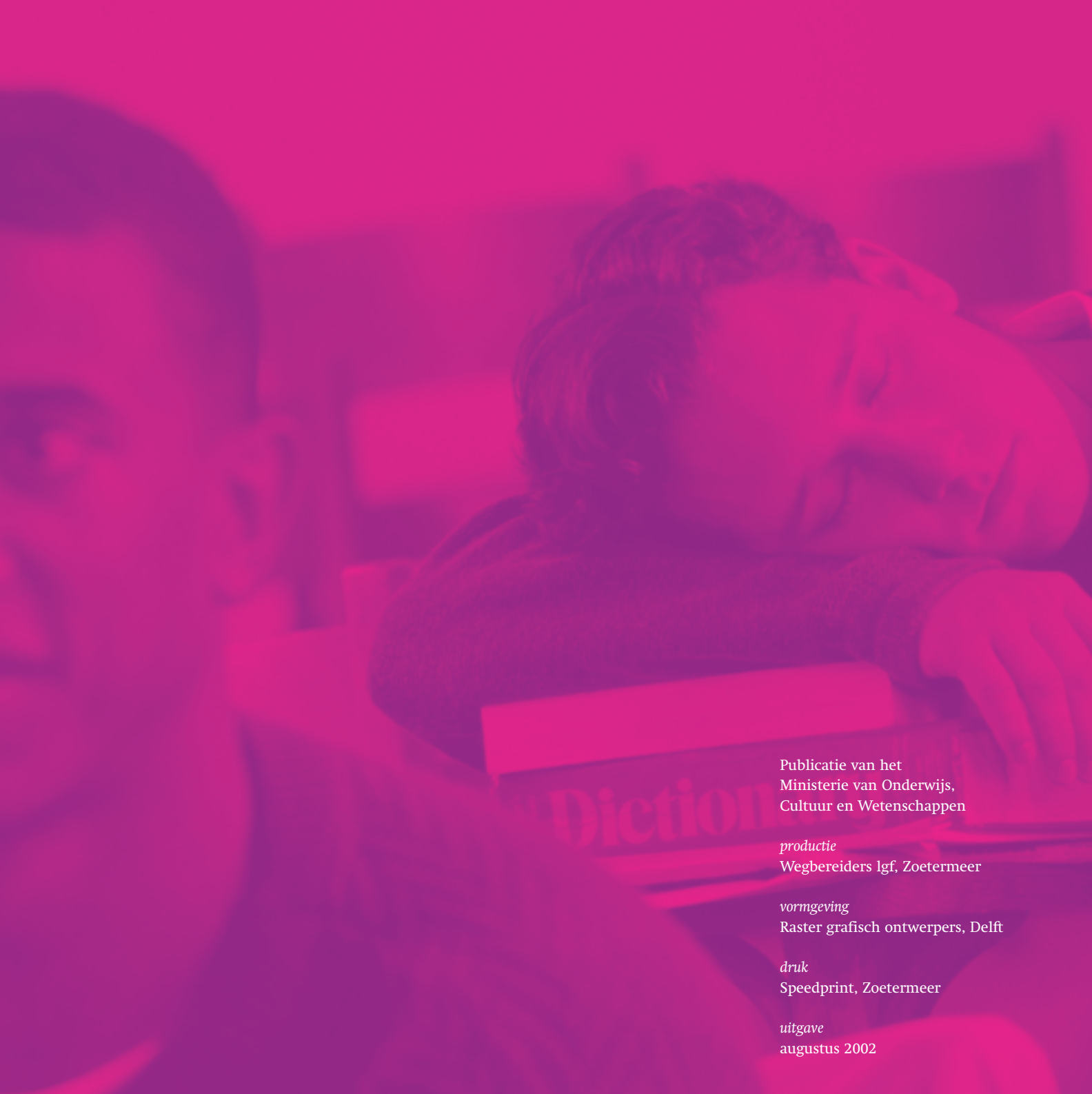
- Gezondheidsraad: Commissie Dyslexie, postbus 16052, 2500 BB Den Haag
- Stichting Dyslexie Nederland, p/a De Kwinkelier 40, 3722 AR Bilthoven
- NWO Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, postbus 93120, 2509 AC Den Haag

Wat iedere docent over dyslexie zou moeten weten

Tijdens een rapportvergadering besloot de commissie de leerling ondanks zijn onvoldoendes voor talen over te laten gaan. Alleen het probleem was: "Hoe verklaren wij dit aan eventuele vragen van andere ouders?" Vermelding op het rapport van 'andere normen gehanteerd vanwege dyslexie' was geen optie, want dan zou deze leerling gestigmatiseerd worden voor zijn hele verdere leven.

- Fundamenteel is de acceptatie van het probleem; het is niet tijdelijk, maar blijvend. Leerlingen met hardnekkige lees- en schrijfproblemen worden nooit leerlingen zonder lees- en schrijfproblemen, ongeacht de maatregelen die genomen worden.
- Deze leerlingen zijn niet ongeconcentreerd of niet gemotiveerd, maar zijn veelal in de loop van de jaren gedemotiveerd geraakt.
- Deze leerlingen hebben vaak meer tijd nodig om informatie te verwerken, maar zijn niet dom.
- Deze leerlingen leren moeilijk informatie zonder samenhang uit hun hoofd.
- Er bestaat niet een type dyslectische leerling.
- Dyslexie is geen modeverschijnsel.
- Dyslectische leerlingen reageren vaak langzamer dan leeftijdgenoten op klassikaal gestelde vragen.
- Deze leerlingen hebben soms moeite met het onder woorden brengen van wat ze precies bedoelen: woordvindingsproblemen; accepteer eenvoudig taalgebruik.
- Dyslectische leerlingen maken ook wel eens hun huiswerk niet.
- Deze leerlingen kunnen moeite hebben met het overschrijven van aantekeningen van het bord of het maken van goede dictaten.
- Controleer het gemaakte huiswerk, vooral moderne vreemde talen.
- Leg het accent op wat ze wel kunnen:
- Belangrijk is dat er tijdens de les gebruikgemaakt wordt van de verschillende zintuigen: horen, zien en doen. Gelijktijdig gebruik van de verschillende zintuigen is vanuit de wereld van de remedial teaching al lang het devies.
- Geef leerlingen een dyslexiekaart waarop aangegeven is welke aanpassingen deze leerling nodig heeft.
- Maak afspraken over het hanteren van aparte cijfers voor spelling en inhoud.
- Wijs de leerlingen op de mogelijkheid om gebruik te maken van ingesproken boeken en andere hulpmiddelen specifiek voor het betreffende vak.
- Gebruik concrete bewoordingen bij voorkeur met praktische voorbeelden.
- Zeg of schrijf nooit: 'Je hebt zeker niet geleerd', maar vraag aan de leerling hoe hij het heeft gedaan.
- Bespreek welke spellingfouten worden meegeteld in de beoordeling; maak een verschil tussen inzichtfouten en andere fouten.

Kortom, wat aan algemene maatregelen (duidelijkheid, structuur in de opbouw van de les) voor dyslectische leerlingen belangrijk is, komt ook aan niet-dyslectische leerlingen ten goede. Als deze leerlingen geen steun ondervinden, lopen ze het risico de school vroegtijdig zonder diploma te verlaten of een lager type onderwijs te volgen.

Publicatie van het
Ministerie van Onderwijs,
Cultuur en Wetenschappen

productie
Wegbereiders lgf, Zoetermeer

vormgeving
Raster grafisch ontwerpers, Delft

druk
Speedprint, Zoetermeer

uitgave
augustus 2002